

Megrekedve – Szabolcs-Szatmár megye néhány gazdasági és társadalmi
jellemzője 1944 és 1956 között

Reszler Gábor

A második világháború következtében Magyarország a Szovjetunió érdekszférájába került. A németeket kiűző, de megszállóként viselkedő szovjet hadsereg jelenlétét elsőként tapasztalták meg a Szatmár és Szabolcs megyében élők. Az erőszakoskodások, a tulajdonokban okozott károk mellett a munkaerő elhurcolása további tragédiákat, vérvesztéseket okozott a megyebelieknek.¹ A jelen tanulmányban vizsgált, 1944 és 1956 közötti időszak a magyar történelem második világháború utáni történetének két alszakaszát foglalja magába: az 1944 és 1949 közötti átmeneti időszakot, amelyben még állami ellenőrzés mellett megmaradtak a magántulajdonok, a gazdaság működésében hatottak a piaci törvényszerűségek, korlátozott mértékben megmaradt a többpártrendszer és a kulturális élet pluralizmusa.² A második szakaszt a sztálini államszocialista modell kritikátlan átvétele és másolása, az egypártrendszer kíméletlen működtetése jellemezte. Többek között arra keresem a választ, hogy az 1950-es közigazgatási változás, a tanácsrendszerre történt áttérés milyen területi módosulásokkal járt megyénkben. Hogyan alakultak a tárgyalt években az itt élők legfontosabb demográfiai jellemzői, milyen mértékű változást hozott a tervgazdálkodáson nyugvó pártállami rendszer a megye gazdaságában a vizsgált évtizedben, illetve ezek a folyamatok miképpen formálták a társadalom arculatát, közgondolkodását és közhangulatát? Bár a címben a tárgyalt időszak kezdő éveként 1944 szerepel, azonban a válaszok megfogalmazásánál nagy hangsúlyt kap 1949 és 1960, hiszen ebből a két évből állnak rendelkezésünkre átfogó népszámlálási adatok. 1949 belső szakaszhatárként is fontos, hiszen abban az évben a pártállami rendszer kiépítésének meghatározó eseményeivel – az első egypárti országgyűlési választással, a sztálinista alkotmány elfogadásával – vitathatatlanul lezárult a második világháború utáni többpártrendszer néhány éves időszaka.

¹ A munkaképes polgári lakosság összegyűjtésére vonatkozó titkos utasításról és következményeiről Dikán Nóra: Szabolcs-Szatmár története (1944–1950) In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza, 439.; A „malenkij robotra” elhurcolt megyebeliekről Emlékezetül. A malenkij robotra elhurcolt beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 48. Nyíregyháza, 2017.; A nyíregyháziakról Fazekas Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza, 1989.; A szatmári svábokról: Ártatlan áldozatok. Szatmári svábok a Gulágon. Szerk. Ludescher Gabriella. Nyíregyháza, 2017.

² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. 271. (a továbbiakban: Romsics, 1999.)

Új megyehatárok és a gazdaság helyreállítása, fejlesztése 1944 után

1944 után Szabolcs (Szabolcs-Ung) és Szatmár-Bereg vármegyék adtak közigazgatási keretet a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék településeinek. Az előbbi megyének Nyíregyháza, az utóbbinak Mátészalka volt a megyeszékhelye. Az 1949. december 14-én közzétett minisztertanácsi rendelet újrászabályozta a megyék székhelyét és területét. A korábbi két megye 1950. január elsején egyesült Szabolcs-Szatmár néven. Ez a közigazgatási módosítás területelvonással járt, mivel Szabolcs-Ung vármegyéből Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyéhez csatoltak több települést.³ Az elrendelt területi változások 1950. március 16-án léptek életbe, és összességében 678 km²-rel és 40 ezer lakossal csökkentették az összevont megye területét, illetve népességét.⁴ Megszűnt a ligetaljai járás, a visszamaradó Nyírbétek, Nyírlugos, Nyírmihálydi és Nyírgelse a nyírbátori járáshoz került. A dadai alsó járás megmaradt településeit attól fogva Tiszalök székhellyel igazgatták. Szabolcs-Szatmár megye a közel 6 ezer négyzetkilométernyi kiterjedésével az ország 6,4%-át foglalta magába, ezzel a megyék sorában hatodik, népességszámát tekintve a harmadik helyen állt. A településhálózat őrizte az elmúlt évszázadok nyomait. A megye keleti peremén, a beregi és szatmári részekén a törpe- és aprófalvas jelleg megőrződött, a középső, nyírségi részt a középfalvak jellemezték, míg az elkeskenyedő nyugati térségen a nagy határu és nagy népességszámú települések osztoztak. Az 1949-es népszámlálás adatai szerint az 5 ezer és 10 ezer lelket számláló települések száma 12 volt, öt település tartozott a 10 és 20 ezres kategóriába. Egyedül Nyíregyháza népessége közelítette meg az 50 ezer lakost, 1949-ben 48 500 lakosa volt a megyeszékhelynek.⁵

A megye nyersanyag- és energiaszegénysége a második világháború előtt sem vonzotta a tőkét. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a 236 835 keresőből 17 561 munkavállaló dolgozott ipari üzemekben, az összkeresők 7,4%-a. Nyíregyházán nagyobb volt ez az arány, a szabolcsi megyeszékhelyen 3251-en (a keresők 12%-a) találtak munkát nem mezőgazdasági jellegű vállalkozásokban.⁶ 1946-ban tíz üzemben foglalkoztattak harmincnál több és ötvennél kevesebb dolgozót, 51 és 100 közötti munkavállalót mindössze három üzemben írtak össze, és négy üzemben dolgoztak közel kétszázan.⁷ A jelentékenyebb ipari vállalkozások közé tartozott

³ Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez került Báj, Csobaj, Kenézlő, Prügy, Taktakenéz, Tiszaladány, Tiszatardos, Viss és Zalkod. Hajdú-Bihar területe Görbeháza, Nyíraczád, Nyíradony, Polgár, Tiszagyulaháza, Újszentmargita és Újtokos községekkel gyarapodott.

⁴ Szabolcs-Szatmár. Magyarország megyéi. Szerk. Cserenyák László. Budapest, 1984. 51. (a továbbiakban: Szabolcs-Szatmár 1984.)

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 2. Társadalom és gazdaság. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 1998. 87. (a továbbiakban: Megyei monográfia 1998.)

⁶ Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint. KSH Történeti statisztikai kötetek. Budapest, 1975. 452. A népszámlálás adatai az 1950 után Szabolcs-Szatmár megyéhez tartozó településekre vonatkoznak.

⁷ Szabolcs-Szatmár 1984. 77.

a Demecseri Burgonyakeményítő-gyár, a kisvárdai Vulkán vasöntöde, a Nyírbogdányi Petróleumgyár és a Kabay János gyógyszerész által 1927-ben alapított Alkaloida Vegyészeti Gyár. Ezeknek az üzemeknek a termelése elsőrendűen helyi igényeket elégített ki, egyedül az utóbbi, a büdszentmihályi gyár exportált nyers morfint a világ minden tájára. A háborús károkat szenvedett szűk ipari kapacitás helyreállítása a lakosság erőfeszítéseinek köszönhetően gyorsan megtörtént. Az első hároméves terv (1947–1949) alatt a háború előtti teljes ipari szektor ismét termelt. Az iparvállalatok államosítását elrendelő 1948-as XXV. törvénycikk hatálya az előbb említett üzemek mellett kiterjedt a nyíregyházi villamosipari részvénytársaságra, a nyírbátori Bóni-gépgyárra, a nagyhalászi kendergyárra és több malomra.⁸ Az iparral foglalkozók zömét a kisiparosok alkották, akiknek az önálló egzisztenciája szintén veszélybe került a kialakuló Rákosi-rendszerben. A sztálini gazdaságpolitika kritika nélküli, szolgai másolásával nem a nagyobb termelékenység elérése, hanem a társadalom tagjainak politikai ellenőrzés alá vonása volt az elsődleges cél. Ezt szolgálta a mezőgazdaság kierőszakolt kollektivizálása mellett az önálló iparosok kisipari szövetkezetbe kényszerítése. 1948-ban a megyében hat ilyen szövetkezet működött.⁹ Az iparosok egy része nem lépett be a ktsz-ekbe, inkább vállalta az önállósággal járó terheket, vagy felhagyva az iparüzéssel, más gazdasági szektorban igyekezett munkát találni. Az államosítással a megyében is létrejött a központból irányított tervgazdálkodásnak alárendelt ipari ágazat, amely felcsillantotta a területi aránytalanságokat megszüntető, gyors ütemű iparosítás lehetőségeit. Érdemi kapacitásbővítés, átfogó iparosítás azonban nem történt, az első ötéves terv nem irányzott elő jelentős beruházásokat Szabolcs-Szatmárban. Az ötvenes évek első felében csupán két új létesítmény született: a nyíregyházi Dohánybeváltó és Fermentáló Vállalat, valamint a Tiszaöki Vízerőmű Vállalat készült el. A dohánybeváltó vállalat ezer munkahelyével a megye legnagyobb ipari termelőegysége lett. A Tiszaöki Vízerőmű nem a foglalkoztatottak számával játszott kiemelt szerepet a térségben (1955-ben 117 alkalmazottal üzemelt), hanem a villamosenergia-ellátás és a vízgazdálkodás javításával teremtett lehetőséget a villanyhálózat bővítéséhez, illetve a mezőgazdasági területek öntözhetőségéhez. Az első ötéves terv keretében továbbfejlesztették a kisvárdai vasöntödét, 700 ezer forintot fordítottak a téglagyárakra és 600 ezret a megyebeli hús-, szesz-, keményítő és malomiparra.¹⁰

⁸ Megyei monográfia 1998. 180.

⁹ Szabolcs-Szatmár 1984. 77.

¹⁰ A Rákosi-diktatúra első éve. Dokumentumok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye történetéből 1948–1953. Szerk. Botár József. Nyíregyháza, 1990. 206. (a továbbiakban: Dokumentumok 1990.)

Az ötvenes évek elején folytatódott az ipari szektor tulajdoni szerkezetének radikális átalakítása, a magántulajdon háttérbe szorítása. Kialakult az ipar hármas tagoltsága: az államosított üzemek részben minisztériumi, valamint tanácsi irányítás alatt működtek, létrejött a szövetkezeti ipar és megmaradt a lakosság javítási-szolgáltatási igényei kielégítésére a magánkisipar. Az első ötéves terv végén az iparban foglalkoztatottak bő kétharmadát, 69%-át még a magánkisiparban dolgozók tették ki (az országos arány már csak 29% volt).¹¹ A kisipari szövetkezetek szervezését 1948-tól a meggyőzés és önkéntesség elve helyett kényszerítő adminisztratív eszközök alkalmazása jellemezte. Ennek következtében 1955-ben negyven ktsz működött a megyében, a magánkisiparosok száma – különösen a nagyobb településeken – csökkent, a lakosság javítási-szolgáltatási igényeinek kielégítése ellehetetlenült. Ez a folyamat legérzékenyebben a nyíregyháziakat érintette. 1949-ben még 1500 magánkisiparost írtak össze a városban. 1957-ben 925, 1960-ban 698, 1963-ban pedig 594 önálló kisiparoshoz fordulhattak a lakosok, miközben Nyíregyháza lélekszáma 1963 elején megközelítette a 60 ezret.¹² Szabolcs-Szatmár megye a szolgáltatási ellátottság tekintetében egyre hátrébb sorolódott, és a kedvezőtlen állapot tartósan megmaradt. Még a nyolcvanas évek derekán is a gyengén ellátott megyék között találjuk Borsod, Nógrád, Pest, Komárom és Fejér megyékkel együtt. A megye iparáról összegzésként megállapítható, hogy a gazdasági modernizáció tekintetében 1949 és az 1960 között jelentős áttörés nem történt. Maradt a mozdulatlanság, a megrekedtség állapota.

Szabolcs-Szatmár megye agrárviszonyait elsőként az 1945-ös földosztás rendezte át. A földreform Szabolcs vármegyében 130 (a települések 97,7%-át), Szatmár-Beregben 104 (a települések 39,6%-át) falut érintett. Szabolcsban a Földbirtokrendező Tanácsok mintegy 202 ezer hektár, Szatmár-Beregben 64 ezer hektár földet sajátítottak ki. A földosztás során Szabolcsban 52 309 jogosult mintegy 150 ezer hektáron, Szatmár-Beregben 19 310 juttatásra váró mintegy 46 ezer hektáron osztozott, az egy főre vetített átlagos területnagyság Szabolcsban 5 katasztrális hold (2,9 hektár), míg Szatmárban 3 kh (1,7 ha) volt, azaz nem nyújtott biztos alapot egy család megélhetéséhez.¹³ Akadtak olyan települések, így például Győröcske, Gyügye, Kérsején, Matolcs, Méhtelek, Olcsva, Olcsvaapáti, Rakamaz, Rápolc, Szamoskér, Tiszacsécse, Tivadar és Zajta, ahol kisajátítható terület hiányában nem hajthatták végre a földosztást.¹⁴ Ha az 1949-es népszámlálás adatait összevetjük az 1941-esével, akkor érzékelhető a mezőgazdasági keresők birtoknagyságok szerinti megoszlásának módosulása.

¹¹ Megyei monográfia 1998. 190.

¹² Megyei monográfia 1998. 191–192.

¹³ Megyei monográfia 1998. 281.

¹⁴ Botár József: Az 1945. évi földreform. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Nyíregyháza, 1993. 447–450.

Míg 1941-ben a gazdálkodók és segítő családtagjaik 73,4 százaléka alig egy, illetve maximum 10 katasztrális holddal rendelkezett, addig 1949-ben az 1–10 holddal rendelkezők aránya mintegy 15 százalékkal megnőtt a kiosztott földterületeknek köszönhetően. Ahogyan fentebb jeleztük, ez a gazdaság bővülés az önellátáshoz és piacra termeléshez azonban továbbra is elégtelen volt.

Év	Önállóan gazdálkodók és segítő családtagok								
	Összes gazdálkodó és segítő családtagja	0–1 kh		1–10 kh		10–25 kh		25– kh	
		száma	az összes gazdálkodó és segítő családtag százalékában	száma	az összes gazdálkodó és segítő családtag százalékában	száma	az összes gazdálkodó és segítő családtag százalékában	száma	az összes gazdálkodó és segítő családtag százalékában
1941	98 242	10 331	10,5	61 802	62,9	16 637	16,9	9472	9,7
1949	170 282	5881	3,5	131 982	77,5	28 990	17	3429	2
Változás népszámlálások között	+ 87 960	– 4450	– 7%	+ 70 180	+ 14,6%	+ 12 353	+ 0,1%	– 6043	– 7,7%

Az MDP agrárpolitikájában 1948 nyarától bontakozott ki fordulat, elkezdődött a kollektív gazdaságok erőltetett szervezése. A két baloldali párt egyesülése előtt, 1948 áprilisában a Magyar Kommunista Párt még úgy foglalt állást szövetkezeti irányelveiben, hogy Magyarországon nincsenek meg a feltételei az egyéni gazdaságok termelőszövetkezetekké alakításának. Az átmenetet lassú folyamatként értelmezték, amelynek előfeltételül a parasztság önkéntes elhatározását és türelmes átnevelését jelölték meg. Az MDP 1948. júniusi programnyilatkozata hasonló álláspontot foglalt el a paraszti magántulajdon védelmét hangsúlyozva.¹⁵ A hidegháborús szembenállás elmélyülése azonban módosította a közép-európai államokra vonatkozó sztálini politikát. A Tájékoztató Iroda júniusi határozata már a pártállami rendszer megteremtését sürgette Magyarországon is, és ez a politikai változás átformálta az MDP kollektivizálásra vonatkozó nézeteit. Az ország közvéleménye Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-dikán Kecskeméten elmondott beszédéből értesült az agrárpolitikában bekövetkezett fordulatról. Az elvárásra reagálva Szabolcs-Szatmárban 1948 végéig 19 termelőszövetkezet alakult 116 taggal (az átlaglétszám 6 tsz-tag volt). Elsősorban a kevés földet tulajdonlók, illetve a volt gazdasági cselédek választották a közös művelési formát, akik önálló gazdálkodási tapasztalattal nem rendelkeztek. Márokpapiban 13 családfő fogott össze megalakítva 1949. szeptember 27-én a Petőfi nevét viselő III. típusú termelőszövetkezeti csoportot. Közülük öt nincstelen és nyolc 10 holdon aluli kisparaszt volt. A pártkötődés is

¹⁵ Nádasdi József: Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon a XIX. század közepétől 1956-ig. Nyíregyháza, 1996. 106.

figyelemre méltó: a két pártonkívüli mellett tizenegyen az MDP tagjai voltak. Összesen 28 katasztrális holdat vittek a közösbe, és osztatlan csoportbérletként még a földműves szövetkezet kezelésében lévő 139 katasztrális holdat művelhették, és használhatták a földműves szövetkezet 60 férőhelyes istállóját, a 20 sertést befogadó ólat és a 100 férőhelyes juh-hodályt.¹⁶ A kellő termelési tapasztalat hiánya mellett nehezítette a közösben végzett munkát, hogy a művelés alá vett terület a falu határában szétszórtan, 30 táblában feküdt. 1949 végén alig több mint 30 csoport alakult Szatmár megyében a szántóterület 1,4%-át használva. Az MDP Szatmár megyei bizottságának 1949. december 23-i ülésén kiemelték, hogy a tszcs-tagság zömét a volt agrárproletárok tették ki. A tagság öt százalékát középparasztok alkották, és a régi kisparasztok idegenkedtek leginkább a közös gazdálkodástól. A tagság aránya a megye felnőtt parasztságának mintegy három százalékát, a családtagokkal együtt négy százalékát érte el.¹⁷ A két megyében megalakult közös gazdaságok döntő többsége az I-es típusú tszcs-hez tartozott, majd a felülvizsgálatuk után III-as típusúvá alakultak a nagyobb állami támogatásban reménykedve. A felülvizsgálati bizottságok megállapításai számos fogyatékosra rámutattak: hiányoztak a vezetési, irányítási tapasztalattal rendelkező szakemberek, kevés igavonó jószággal és a munkákhoz nélkülözhetetlen eszközökkel rendelkeztek a szövetkezetek. Ezek a közös gazdaságok nem váltak ösztönző példává a parasztság számára. Az önállósághoz ragaszkodó nagygazdákra és a középparasztokra nyomást gyakorló hatalom 1952-re elérte, hogy 424 mezőgazdasági szövetkezet és 78 I. típusú szövetkezeti csoport¹⁸ működött a megyében 167 ezer hektáron.¹⁹ A taglétszám megközelítette az 51 ezret. Az első Nagy Imre-kormány megalakulásával a politikai légkör 1953-ban megváltozott, az erőltetett kollektivizálás helyébe az önkéntesség elve lépett. Ennek következtében a szövetkezeti mozgalom megtorpant, a kilépést lehetővé tévő szabályozás nyomán csaknem 30 ezerrel apadt a tagok létszáma. 1954 és 1956 között ismét növekedett a szövetkezeti tagság népességen belüli aránya, majd az 1956-os forradalom hatására néhány téesz felbomlott, a tagok száma 10 ezerre csökkent. A közös

¹⁶ Konczné Nagy Zsuzsanna: Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága (1945–1961). Nyíregyháza, 2001. 53. (a továbbiakban: Konczné 2001.)

¹⁷ Dokumentumok 1990. 123.

¹⁸ A 14000/1948. Korm. számú rendelet szerint a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) alatt azokat a mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportokat értették, amelyekben a kisparasztok a bevitt földön gazdálkodtak, de az a tulajdonukban maradt, és csak a művelés volt közös. A jogszabály a tszcs három típusát határozta meg: az I-es típusú, vagy táblás tszcs-ben a szántást és gépi vetést vetésforgó alapján közösen végezték, a további művelés egyénileg történt. A közös költségekhez minden tagnak hozzá kellett járulni, de a betakarított terménnyel mindenki maga rendelkezett. A II-es típusú, vagy átlagelosztású tszcs-ben a tagok a földterület arányában viselték a közös költségeket, és az össztermékből átlag szerint részesedtek. A III-as típusú tszcs a közösen termelő szövetkezeti csoportot jelentette, amelybe a tagok az összes saját tulajdonú és bérelt földet bevitték a haszonállatokkal és mezőgazdasági felszereléssel együtt. Minden munkát közösen végeztek, és a részesedés munkaegység alapján történt.

¹⁹ Megyei monográfia 1998. 283.

gazdaságok szervezésének újabb hulláma 1959 őszén bontakozott ki, és a folyamat 1961-ben zárult, amikor a termelőszövetkezeti tagok száma elérte a 98 ezret.

A földjéhez, önállóságához ragaszkodó paraszti társadalom számára a magasabb termelési eredmény elérését egyrészt az érdekeltséget kiiktató közös gazdálkodás, másrészt az alacsony technikai színvonal akadályozta. A két világháború között is elmaradottság jellemezte a megye mezőgazdaságát. A második világháborús front okozta pusztítás következtében a szabolcsi települések egész állatállománya, azon belül az igavonó állatállomány, komoly veszteségeket szenvedett. A viszontagságokat nehezen tudta az ágazat kiheverni. Csak Nyíregyházáról és a környező falvakból a visszavonuló németek 4-5 ezer szarvasmarhát, ugyanannyi juhot elhajtottak, 2500 sertést elhurcoltak.²⁰ További károkat okoztak a szovjet csapatok. Az 1944 októberének végén elcsendesedett harcok után Újfehértót hadtápterületként kezelték a szovjet katonák, prédálták a lakosság vagyonát, hadizsákmánynak tekintették az elhagyott gazdaságokat. 1945 elejére 186 újfehértói családnál mindössze kétszáz ló, három szarvasmarha, 13 szekér és három sertés maradt.²¹ Mivel a szatmári részeket megkímélték az elhúzó harcok, így az állatállomány veszteségei a szabolcsihoz képest mérsékeltebbek voltak, az állattartásban gyorsabb gyarapodás ment végbe. Szatmár vármegyében 1945-öt követően három esztendő alatt csaknem megduplázódott a tehénállomány.²² Az 1949-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy 4047 szatmári gazdaságban tartottak legalább egy lovat, 3879 gazdaságban pedig egy pár igásökr is volt. Általánosnak mondható a sertéstartás, 15 749 családi gazdaság közül 14 539 hizlalt egy-öt sertést. Szabolcs vármegyében továbbra is kedvezőtlenebb volt a helyzet. Lovat 11 504 gazdaságban írtak össze, közülük 2259-ben csak egyet. Igásökröt párban 3950 gazdaságban találtak az összeírók, és a 33 129 gazdaságból 31 470 tartott 1-5 sertést.²³ A mezőgazdaság technikai fejlettségének növelése, modernizálása a tőkehiány miatt önerőből megoldhatatlannak bizonyult. Az első hároméves terv még kilátásba helyezett állami forrásokra alapozott fejlesztéseket – gépesítés, gépállomások és istállók építése –, de ez a költségvetési keret végül csökkent, az első ötéves terv alatt pedig a mezőgazdaságból sorozatos elvonás történt az ipari beruházások javára.²⁴

²⁰ Konczné 2001. 31.

²¹ Bodnár Sándor: Adatok Újfehértó 1945 utáni történetéből. 1. Újfehértói füzetek 14. Újfehértó, 1991. 5.

²² Konczné 2001. 45.

²³ Konczné 2001. 45–46.

²⁴ A Magyar Kommunista Párt által irányított Gazdasági Főtanács az 1947. augusztus elsején elindított hároméves terv nyilvánosságra nem hozott változatában a beruházási arányokat az ipar javára és a mezőgazdaság rovására változtatta meg. A tényleges beruházás 10,35 milliárd forintjából végül az ipar részesedése 34,7, a mezőgazdaságé 17,8 százalék lett. Az első ötéves terv alatt a tendencia folytatódott.

Az alkalmazott agrotechnika egyetlen mutatója sem érte el a világháború előtti szintet, pedig az európai átlaghoz viszonyítva az is alacsonynak számított.²⁵ A gépesítést a gépállomások létrehozásával kívánták előmozdítani, de ez nem minden esetben járt eredménnyel. Olykor az aratógépek mozgatása a települések határai között többre került, mint az elvégzett munka értéke. A megyei gazdaságokban a negyvenes évek végén összesen 477 traktor és 647 cséplőgép segítette a munkát. 1955-ben már 1202 traktor, 3226 gépi vontatású vető-, ültető- és betakarítógép, 776 cséplőgép és 94 kombájn dolgozott.²⁶ Az adott évben még nem állt rendelkezésre egyetlen tehergépkocsi sem, a betakarított terményeket állati igaerővel mozgatták. A terméseredmények nem javultak. Ebben szerepet játszott, hogy 1945 és 1947 között ötven éve nem tapasztalt rendkívüli szárazság vetette vissza a termésátlagokat. A nyírségi szántókon kiszáradt a búza, Nyírbogdány határában ökölnyi cukorrépát takarítottak be. A napkoriai és az apagyiai arról panaszkodtak, hogy az ásott kutakból eltűnt a víz, a kerti zöldségeket sem tudták öntözni.²⁷ A vállaji határban az aszály mellett az elszaporodott mezei rágsálók okoztak komoly károkat 1946 nyarán. Az előző év őszén 400 katasztrális hold búzát vetettek, de az elemi kár következtében 75 holdat ki kellett szántani. A csapadékhiány és az egerek kártétele miatt a cséplési eredmények nagyon gyengék lettek. Búzából katasztrális holdanként két, 2 és fél mázsa termett, a rozsnál, árpánál, zabnál 4-5 mázsányit ért el az átlagtermés.²⁸ Az ötvenes évek első felében a teljesíthetetlen beadási kötelezettségek tovább rontották a termelőkedvet. Évről-évre szűkült a megművelt terület nagysága. 1952-ben a megye vetésterülete 745 600 katasztrális hold volt, ennek 64,5%-a egyéni gazdaságokhoz, 35,5%-a téészekhez, illetve állami gazdaságokhoz tartozott. Búzából holdanként 9-10, rozsból 6-7, őszi árpából 10-11, tavasziból 7-8, zabból 5-6 mázsa termett.²⁹ A termésátlagok az évtized végén és a hatvanas években is ezen a szinten mozogtak, csak 1970-re emelkedett búzából az átlag katasztrális holdankénti 12 mázsára.

A fő gazdasági ágak működését, fejlesztését segítő infrastruktúra szintén elmaradottsággal küzdött a megyében. A 20. század elejére a személy- és teherszállításhoz kiépített vasúthálózat tovább nem bővült a két világháború között, csak a közúthálózat fejlesztésében születtek eredmények. 1918 és 1928 között kétszerannyi, mintegy 620 kilométernyi út épült, mint amennyi 1914-ig összesen a Szabolcs megyei közúti közlekedést

²⁵ Konczné 2001. 55.

²⁶ Megyei monográfia 1998. 285.

²⁷ Konczné 2001. 42–43.

²⁸ Reszler Gábor: Vállaj története 1790-től. In: Vállaj. A honfoglalástól 2000-ig. Szerk. Czövek István. Vállaj, 2001. 259. (a továbbiakban: Reszler 2001.)

²⁹ Szabolcs-Szatmár megye fontosabb statisztikai adatai, 1952–1955. Nyíregyháza, 1956. 65–66.

szolgált. A trianoni határok közötti közigazgatási rendezést követően az úthálózat fejlesztését elsősorban az a cél határozta meg, hogy a megyeszékhely Nyíregyházát a beregi és szatmári részekben élők is könnyebben elérjék. 1944 őszén mind a vasúti, mind a közúti hálózat komoly károkat szenvedett. A nagysúlyú lánctalpas harcjárművek tönkre tették az útburkolatot, illetve a tűzérési találatok következtében útszakaszok váltak járhatatlanná. A legnagyobb kártételt a közúti hidak felrobbantása jelentette. A helyreállítás először Szatmár-Bereg megyében kezdődött el 1944 novemberében, Szabolcsban csak a következő év elején láttak hozzá hasonló munkálatokhoz.³⁰ Elsősorban az útépitéshez szükséges anyagok hiánya akadályozta a helyreállítást. Szatmárban a vasútvonalat csupán Mátészalkáig sikerült kijavítani, ugyanakkor Szabolcsban viszonylag rövid idő alatt minden vonalon megindult a közlekedés.

Az ötvenes években végbement megyei közlekedési hálózatfejlesztés eltérő sajátosságot mutat az országostól. Míg Magyarország többi megyéjében alig épült újabb vasútvonal és a hangsúly a közúthálózat korszerűsítésére helyeződött a vizes makadámot felváltó bitumenes fedőrétegű makadám kialakításával, illetve az aszfaltozással, addig Szabolcs-Szatmárban az országot Szovjetunióval összekötő vasúti fővonalat fejlesztették. 1948-ban kezdték építeni a záhonyi átrakókörtet, amely „Kelet Kapujaként” közlekedésgazdasági szempontból a megye legfontosabb üzemévé lépett elő.³¹ A közúthálózat fejlesztése nem tudott hasonló nagyságrendű eredményeket felmutatni. A második világháború után az első hároméves tervben a bekötőutak építését jelölték meg célként. Az 1949-ig tartó helyreállítási időszakban újjáépült a tokaji híd, és a 19 új bekötőút mintegy 70 kilométernyivel gyarapította a megyei szilárd burkolatú úthálózatot. Az első ötéves terv elején újabb 12 bekötőút készült el, ezzel további 30 kilométerrel bővült a megyei úthálózat. Azonban 1953-ban leálltak az útépitéssel, és évtizedes szünet következett.³² A legnagyobb beruházást a Nyíregyházától Beregsurányig, a szovjet határig épített 41-es számú főút jelentette, amelyet 1950 és 1952 között elsősorban stratégiai megfontolásból létesítettek.³³ 1956 őszén a szovjet hadsereg igénybe is vette ezt az utat az invázióhoz.

A gazdaság működtetéséhez, irányításához nélkülözhetetlen az információ gyors és megbízható továbbítása. A postai és távközlési szolgáltatás alapvető feltételei a második világháború előtt megteremtődtek megyénkben. A települések postahivatali ellátottsága az aprófalvas településszerkezet ellenére jó volt, a telefonhálózat kiépítettsége ugyanakkor

³⁰ Kerekes Imre: A Szabolcs-Szatmár megyei közutak története. Nyíregyháza, 1982. 16.

³¹ Uő. 35.

³² Uő. 17.

³³ Megyei monográfia 1998. 363.

elmaradt az országos átlagtól. Míg a második világháború előtt országosan a tízsázalékos telefonellátottság megfelelt Magyarország gazdasági fejlettségének, addig ez az évtizedeken át fennmaradt szint messze elmaradt a vállalati és lakossági igényektől.³⁴ Hasonlóan lemaradással küzdött a megye az ipari és lakossági áramszolgáltató hálózat kiépítettsége terén. Bár a mai országhatárok között az első utcai világítást szolgáló izzó Mátészalkán gyulladt fel 1888-ban, Szabolcs-Szatmár valamennyi településére csak a hatvanas évek elején jutott el a villanyáram.³⁵ A második világháború következtében a közcélú és üzemi erőművek megrongálódtak, de az ott dolgozók odaadásának köszönhetően azokat gyorsan újjáépítették. Kezdt kibontakozni a helyi villamosművek együttműködése. Az államosítással 1948-ban létrejött az Állami Villamossági Rt., amely összefogta a 137 hazai erőművet és a 147 villamos elosztó vállalatot.³⁶ Létrejött az Állami Villamosenergia Szolgáltató Vállalat (ÁVESZ), majd 1951-ben öt, regionális áramszolgáltató vállalatra tagozódott, ezek egyike lett a TITÁSZ, azaz a Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat. A megyei, egyben az országos villamosítási program 1963 nyarán fejeződött be. Utolsóként Aporligeten (ma Bátorliget) gyulladt fel a közterületeken a villany, és juthattak áramhoz a háztartások.

Szabolcs-Szatmár demográfiai és társadalmi jellemzői

A megyebeli népesség legfontosabb demográfiai jellemzői közül a természetes szaporodásról megállapítható, hogy az 1920-as évektől folyamatosan csökkenő élve születési mutató 1945-ben érte el mélypontját. A rendkívüli háborús események következtében 1945-ben csak 12 260 gyermek született, ez a szám jelentős mértékben elmaradt az 1935-ös 16 ezres születésszámtól. 1946-tól tíz éven át nőtt az élve születések száma, évente átlagosan 15 ezer gyermek látta meg

³⁴ A vezetékes távbeszélő előfizetőinek a száma még 1989-ben sem érte el az egymillió főt Magyarországon, 88 fővonal jutott ezer lakosra, pedig a hálózat kiépítése a 20. század elején biztatónan indult. 1900 végén Budapesten 5800, Debrecenben 243, Miskolcon 138 és Nyíregyházán 77 előfizető volt. 1936-ban 63,5 ezren fizettek elő a fővárosban a szolgáltatásra, amikor bevezették a hatjegyű budapesti telefonszámokat. Az ötvenes évekről Tiner Tibor: A magyarországi távközlés fejlődésének történeti térpályái. Budapest, 2014. 73.

³⁵ Mátészalkán 1888-ban, Nyíregyházán 1897-ben helyi villamosenergia fejlesztő vállalkozások alakultak. 1911-ben Magyarországon 75 villamos mű létezett, két évvel később számuk elérte a kétszázat. Az átlagosan 12 MW-os erőművek energiáját mezőgazdasági és ipari üzemekben, illetve közvilágításra hasznosították. A kis- és közepes üzemekben nyersolajmotor termelte az energiát, a nagyobb telepeken gőzturbinákat használtak. 1935-ben a magyarországi 56 város mindegyikét, valamint a községek közel 30 százalékát (1020 település) villamosították.

³⁶ https://prezi.com/63wt7xog6_ta/magyarorszag-villamos-energia-ellatasanak-fejlodes/ (letöltve: 2021. szept. 25.)

a napvilágot a megye településein. A második világháború emberveszteségei – katonaáldozatok, deportáltak, málenkij robotra elhurcoltak – következményeként 1945-ben a halottak száma 8 ezer volt (a 30-as évek átlaga 6 ezer fő). Mindezek ellenére a megyében élők demográfiai mutatói az országosnál kedvezőbbek maradtak, és az 1949-es népszámlálás adatai alapján megállapítható, hogy a népességszám meghaladta az 1941-es szintet³⁷, azaz gyarapodást mutatott. Mindez annak ellenére alakult így, hogy a tényleges szaporodást a népmozgalmak, azaz a vándorlás negatívan befolyásolta. A második világháború közvetlen hatásai mellett a népességszám 1945 utáni alakulására hatást gyakorolt a politikai akaratból végrehajtott kitelepítés, illetve lakosságcsere. Nyíregyházát és környékét a csehszlovák–magyar lakosságcsere érintette közvetlenül. 1946 és 1948 között 4508, magát szlováknak valló lakos települt át Csehszlovákiába, és 1386 felvidéki magyart költöztettek a nyíregyházi körzetbe.³⁸ A tárgyalt időszak további esztendeiben már a megélhetési gondok miatti elvándorlás lett a jellemző. Ennek a népmozgásnak egyik kiváltó okát az 1945-ös földbirtokrendezésnél, pontosabban a kiosztható földterületekhez képest az igénylők magas számában találjuk. A rendelkezésre álló, felparcellázható földből nem jutott minden jogosultnak, ezért az önálló parasztbirtok megteremtésének esélyétől elesett családok közül több áttelepülésre jelentkezett, remélve, hogy az ország más pontjain megélhetést találnak. Az áttelepülést megyén belüli és kívüli nagybirtokokra, illetve a kitelepített német lakosság által elhagyott falvakba egyrészt az 1945. évi földreformrendelet, másrészt az 1946. évi IX. törvénycikk tette lehetővé. 1945-ben még mérsékelt volt az áttelepülésre jelentkezők száma, de 1946-ban megnövekedett. A megyén belüli átköltözésre Szabolcsban telepes községként Újszentmargita és Folyásszög jött létre, és öt csoportos telep létesült. Újszentmargita határában Tuka, Nagyszög és Kisnyíregyháza, Polgár határában Basa, míg Újtikos határában Nagyborockásra költözhettek lakosok. Szatmár-Bereg megyében telepes községként a vállaji határban kialakított Pusztaterem 507 földnélkülinek kínált új otthont. Más megyébe

³⁷ Az 1950 utáni megyeterületen 1941-ben 546 629-en, 1949-ben 558 058-an éltek, a népesség 11 455-tel gyarapodott. Erről Szászi Ferenc: Szabolcs-Szatmár megye népességének belső vándorlása (1949–1960). In: Hajnal Béla – Reszler Gábor – Szászi Ferenc: Tanulmányok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népességének belső (belföldi) vándorlásáról (1869–1995). Nyíregyháza, 2003. 14. (a továbbiakban: Szászi 2003.)

³⁸ Bánszki Hajnalka: A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében Nyíregyházára telepített felvidéki magyarok elhelyezésének nehézségei. Forrásközlés. In: Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv. 209–222.; Nádasdi József és Szászi Ferenc a Pénzügyi Központi Levéltárban őrzött adatlapok alapján 4140 áttelepültől tudott. Nádasdi József – Szászi Ferenc: Adatok „lakosságcsere” során Nyíregyházáról és tanyabokraiból kitelepültekről. In: Tanulmányok a Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nemzetközi migráció második világháború utáni történetéből. Nyíregyháza, 1994. 102–113.

áttelepültekről pontos adatok nincsenek. Feltehetően Szabolcs megyéből 350-400, Szatmár-Beregből 100-150 lakos költözött át dunántúli falvakba.³⁹

Az elvándorlás a következő esztendőkből állandósult, a megyét érintő népességmozgás folyamatos jellemzője maradt. Egyrészt azért, mert Szabolcs-Szatmárt egészen a hatvanas évek közepéig elkerülte az iparfejlesztés, nem teremtődtek nagyszámban új munkahelyek, másrészt az erőltetett kollektivizálás korábban biztos egzisztenciával bíró családok tagjait is megyén kívüli munkaalkalmak felé terelte. Ezen tényezők mellett a megélhetési gondok, az alacsony bérek is taszítóan hatottak a boldogulni akaró népességre. Az ötvenes években az iparosítás által érintett országrészek – így a főváros mellett a dunántúli és az északi iparvidék – gyakoroltak nagy szívóhatást a megyénkben élőkre. 1949 és 1960 között mintegy 77 ezren vándoroltak el Szabolcs-Szatmárból.⁴⁰ Ez a lakóhely elhagyás foglalkozás-váltással párosult, ilyen módon a társadalmi rétegek közötti mobilizációban is szerepet játszott.

A negyvenes évek második felében végbement politikai és gazdasági változások nyomot hagytak a népesség foglalkozás szerinti tagozódásán. Az aktív keresők gazdasági ágankénti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy Szabolcs-Szatmár megye a vizsgált években alapvetően megőrizte agrárjellegét. 1949-ben az összes aktív kereső (243 400 fő) zöme, 77,8%-a a mezőgazdaságból igyekezett megélni. Az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya együtt sem érte el a tíz százalékot (7,5 és 1,3%), a szolgáltató szférához – közlekedéshez, kereskedelemhez, egészségügyhöz és közigazgatáshoz – tartozók az aktív keresők 13,4%-át alkották. Az utóbbiak aránya 1960-ra 17,7%-ra nőtt, ugyanakkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya bő tíz százalékkal 67,2%-ra csökkent (míg 1949-ben 189 ezer mezőgazdasági aktív keresőt írtak össze, addig 1960-ban a számuk alig haladta meg a 177 ezret).⁴¹ A több hullámban kezdeményezett, a nagyüzemi gazdálkodás megteremtésére irányuló erőltetett kollektivizálás nem érte el kitűzött célját, az ötvenes évek végéig továbbra is alapvetően jellemző maradt a családi gazdálkodás az azzal járó terhek – például beszolgáltatások – ellenére. Végül 1961-re Szabolcs-Szatmár megyében is befejeződött a téészesítés, amelynek következményeként folytatódott az agrárkeresők számának csökkenése.

³⁹ A Szabolcs megyei földhivatal jelentése (1945. június 7.) és pótjelentése (1945. október 18.) In Szabolcs-Szatmár megye a népi demokratikus forradalom kibontakozásának időszakában 1944–1948. Szerk. Botár József. Nyíregyháza, 1985. 131–134. (a továbbiakban: Dokumentumok 1985.)

⁴⁰ Megyei monográfia 1998. 30.; Mivel az elvándorlás mellett a vizsgált időszakban létezett a megyébe irányuló bevándorlás, így a teljes veszteséget a két folyamat különbsége adja. Szászi Ferenc kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy 1949 és 1960 között 100 330 lakos hagyta el Szabolcs-Szatmárt, miközben 48 480-an a megye településeire költöztek, így a teljes vándorlási veszteség 51 850 főt tett ki. Ez a népességcsökkenés 15-20 ezerrel több volt, mint amennyivel az első világháborút megelőző nagy kivándorlási hullám apasztotta Szabolcs vármegye népességét. Szászi 2003. 54.

⁴¹ Megyei monográfia 1998. 61.

A nagyüzemi gazdálkodásra áttérés az agrárszektor a korábbi évekénél még erőteljesebben munkaerő kibocsátó ágazattá tette, és felgyorsult a kereső népesség egészének átrétegződése. 1970-ben már csak az aktív keresők 44,5%-a kötődött a mezőgazdasághoz. A paraszti társadalom felbomlott, helyébe a falusi társadalom lépett.

Radikális társadalmi modellváltás: két osztály, egy réteg

A pártállam megteremtődésével megyénkben is kezdetét vette az ideológiai alapon nyugvó társadalmi modellváltás folyamata, ugyanakkor az iparfejlesztés hiánya, a kollektivizálás befejezetlensége miatt az ötvenes évek végéig Szabolcs-Szatmár megyében nem alakult ki a pártállami rendszer által ideálisnak ítélt két osztályból és egy értelmiségi rétegből álló társadalmi szerkezet. Ennek ellenére a második világháború előttihez képest alapvető változáson esett át a megyebeli társadalom. A demokratikus fejlődést elutasító Horthy-rendszer urakra és nem urakra osztott, nagymértékben zárt világa, a címek és rangok mentén tagolt társadalmi viszonyai gyökeres és gyors változáson estek át.

A 20. század első felében Európában anakronisztikusnak számító „rangbetegség” a földosztás után a települések paraszti népességében is felütötte a fejét. Olcsvaapátiban olyan méreteket öltött a cím és rang utáni vágy, az „úr” megszólítás elvárása, hogy az valóságos kasztokra osztotta az egyébként egyforma anyagi viszonyok között élő parasztcsaládokat. Még a „10-15 holdas törpebirtokosok is Úrnak szólíttatják magukat, az ettől kevesebb birtokkal bíró kisbirtokosok (...) a szegényebb harmados, vagy feles munkásokat valóságban jobbágyként kezelték és használták ki ezek a maguk csinálta új úri rétegek” – állapította meg az olcsvaapáti nemzeti bizottság 1945. szeptember 26-án a Szatmár vármegyei Nemzeti Bizottsághoz intézett, a címek és rangok eltörlését kezdeményező javaslatában. Kérték a megyei bizottságtól, hogy lépjen fel a hasonló jelenségekkel szemben, hogy a demokratikus rendszer kibontakozását akadályozó, a „régí reakciós múltnak ez a bomlasztó, káros csökevénye” eltűnjön.⁴² Az örökletes nemesi rangok és címek eltörlését végül országosan az 1947. évi IV. törvény mondta ki. „A magyar élet százados rendjének utolsó falai leomlottak. Az a világ, amelyet a magyar feudalizmus, kapitalizmus és bürokrácia szövetsége tartott fenn, s amelyet külső megnyilvánulásai, viselkedési formái és szépségeszményei szerint »úri« Magyarországnak szoktak nevezni, összeroskadt. A földbirtokreform, a nagyüzemek, bányák államosítása gazdaságilag is befejezte azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a hagyományos uralkodó rétegek helyére új osztályok, a magyar nép elhanyagolt vagy széles tömegei léptek” –

⁴² Dokumentumok 1985. 177–178.

foglalta össze a negyvenes évek második felének társadalmi változásait Keresztury Dezső, a koalíciós időszak parasztpárti vallás- és közoktatásügyi minisztere.⁴³ A társadalmi érintkezés, a köszönés és megszólítás formái is átalakultak. A koalíciós időkben a társ – bajtárs, polgártárs, szaktárs – megszólítás divatozott, az egypártrendszerrel mindenki elvtárs lett.

Az 1945 tavaszától végrehajtott földosztás az úri nagybirtokok és az egyházak kezén lévő földterületek egy részének felparcellázásával járt, majd a negyvenes évek második felében az ipari üzemek államosítása következett, azaz lejátszódott a korábbi tulajdonosi réteg megfosztása magántulajdonától. A földreform és az államosítások következtében a közép- és nagybirtokosok, illetve a közép- és nagypolgárok társadalmi lesüllyedése elkezdődött, minden politikai befolyásukat elvesztették, és társadalmi osztályokként felmorzsolódtak.⁴⁴ A közigazgatási elit átalakulása a vármegyei tisztkar és a települések élén állt köztisztviselők egy részének 1944 őszi menekülésével kezdődött. Jelentős részük előbb a nyugati országrészbe, majd külföldre távozott. A közigazgatás megmaradt tisztkarára igazoló eljárás, később B-listázás várt. Az utóbbi eljárást a kommunisták sikeresen felhasználták politikai ellenfeleik kiszorítására. A világháború előtti és alatti tevékenységük miatt politikailag felelőssé tehető személyek eltávolítása, később a hatalmi harc kibontakozásával a „reakciók”, az „osztályidegenek” kiszorítása a hivatalokból közvetlenül 1944 után elkezdődött. Nyíregyháza helyettes polgármestere 1945. július 23-án kelt jelentésében számolt be az igazolások eredményéről. A 114 érintett városi tisztviselő és alkalmazott közül az eljárások után két személyt ítélték feddésre és hármat kizártak az előléptetésből.⁴⁵ Visszatetszést szülő személyi döntések születtek Újfehértón a képviselő-testületi tagok kiválasztásánál. A helyi pártszervezetek 1946 márciusában tartott pártközi értekezletén valamennyi közszolgálati dolgozó megbízhatóságát vizsgálták, és a pénzügyőrség három tagját elbocsájtották, a főjegyzőt figyelmeztették, a községi orvost reakciónak nyilvánították, és felhívták a papok figyelmét, hogy a demokrácia ellen ne agitáljanak, mert ellenkező esetben ki lesznek toloncolva.⁴⁶ Nyírbogdányban a hosszú ideje dolgozó jegyzőt 1946 tavaszán tisztán pártpolitikai indok alapján felmentették. Dékmár Károly „bűne” az volt, hogy 1945 nyarán kezdeményezte az 1914–1918 és az 1938–1945 között elesett nyírbogdányi hősi halottak, katonák emlékművének felállítását. A járási főjegyző 1946 májusában megindította ellene a fegyelmi eljárást, és Dékmár Károlyt azonnali hatállyal felfüggesztette állásából. Elvették szolgálati lakását, de az

⁴³ Idézi Romsics 1999. 315.

⁴⁴ Romsics 1999. 315.

⁴⁵ Dokumentumok 1985. 150.

⁴⁶ Reszler Gábor: Újfehértó története 1914-től 1989-ig. In Újfehértó története. Szerk. Buczkó József, 2000. 343. (a továbbiakban: Reszler 2000.)

általa épített gépszínt a garázzsal együtt – igaz, a megígértnél alacsonyabb áron – a község megváltotta.⁴⁷ A jegyző helyére Bogdányi Ferenc került, aki mellett népi származása és szakirányú végzettsége szólt. A tanácsrendszer bevezetését megelőzően, 1950 februárjában az alispán őt is elmozdította, azonnali hatállyal rendelkezési állományba helyezte, mert a „szolgálatára a közérdek szempontjából szükség nincs”.⁴⁸ Nyírbogdányban B-listára került a közkedvelt óvónő, Császár Gizella, akit el kellett bocsátani. Az olykor személyeskedések, egyéni bosszúk motiválta személycserék mellett akad példa a szigorúan vett éberség elmulasztására alapozott felmentésre. Ilyen indoklású helyi koncepciós fegyelmi ügy vetett véget Makay Dezső vezetőjegyző huszonöt éves ófehértói pályafutásának. A vétsége az volt, hogy délben nem zárta be az irodai fiókját, és onnan a bélyegző eltűnt. Vétkeességét végül nem sikerült teljességgel bizonyítani, de komoly pénzbírsággal büntették és a négygyerekes családapát áthelyezték Tiszabüdre.⁴⁹ A politikai megbízhatatlanság mellett a közigazgatásból történt elbocsátás magyarázata lehetett az olcsóbb igazgatásra irányuló törekvés. A vállalati nemzeti bizottság elnökhelyettese, egyben az MKP helyi titkára 1946 áprilisában Vándor Jenő községi irodasegéd tisztet demokráciaellenesnek minősítette, és elbocsátását javasolta.⁵⁰ Az előterjesztéssel őt nemzeti bizottsági taggal szemben csak három értett egyet, így a hivatalnok állásában maradt.

A közigazgatás újjászervezése mellett a rendőrség átalakulása is megtörtént. Szatmár-Bereg vármegye főispánja 1945 nyarán jelezte a belügyminiszternek, hogy a rendőrség megtisztítása a nem kívánatos elemektől, „akik egyéni céljaik elérésére akarták felhasználni a testületet, megtörtént, s így az újjáalakított rendőrség – habár most még politikailag tájékozatlan és erélytelen is – mégis a jogbiztonságot nagymértékben támogatja.”⁵¹ A politikai harc a koalíciós kormányzás alatt egyre éleződött, és újabb támadás indult a „reakciónak” ítélt tisztviselők ellen. 1946. április 14-én Mándokon a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének küldöttei a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetének bevonásával népgyűlést rendeztek, amely tömegtüntetéssé vált, és a településen nemzeti színű és vörös zászlók alatt felvonulók követelték a megbízhatatlannak tartott közigazgatási alkalmazottak

⁴⁷ Lácza Magdolna: Nyírbogdány 1945–1990 között. In: A 800 éves Nyírbogdány. Szerk. Sallai József. Nyírbogdány, 2019. 168–169. (a továbbiakban: Lácza, 2019.)

⁴⁸ Lácza 2019. 172.

⁴⁹ Lácza Magdolna: Ófehértó a huszadik század második felében. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó, 2018. 158.

⁵⁰ Reszler 2001. 252.

⁵¹ Dokumentumok 1985. 149.

elbocsátását.⁵² Végül a tanácsrendszer bevezetésével az MDP a közigazgatás egészét ellenőrzése alá vonta.

A társadalom átrétegződésére a politikai akaratból végrehajtott személycserék mellett az iskolázottság szintjének emelkedése is hatott. A magasabb szintű oktatás széles rétegek számára vált elérhetővé, ezzel megteremtődött a társadalom szerkezetén belüli helyváltoztatás újabb fontos feltétele. Az esélyegyenlőség elvéből kiindulva a demokratikus pártok a legfontosabbnak az elvileg már 1940-ben bevezetett 8 osztályos iskola általánossá és kötelezővé tételét tartották. Ezt az oktatási reformot az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 augusztusában elrendelte.⁵³ Az új rendszerre való áttérés természetesen fokozatosan, felmenő rendszerben valósult meg. A nyolcosztályos képzéshez kezdetben hiányoztak a személyi és tárgyi feltételek. Tartósan jellemző maradt a megyében a pedagógushiány (ez indokolta 1962-ben a nyíregyházi tanárképző főiskola létrehozását), és az osztálytermek bő tizedét szükségstantermek tették ki. Az iskolázottság mutatói a nehézségek ellenére az évek során érzékelhetően javultak Szabolcs-Szatmár megyében. Míg 1941-ben a 7 éves és idősebb népesség 14,8%-a egyetlen osztályt sem végzett (az országos átlag 7,2%), azaz analfabétának számított, addig 1949-re ez a mutató három százalékot csökkent. Az 1960-as népszámláláskor a népesség 8,8%-a tartozott a teljesen iskolázatlanok közé. Érettségivel 1960-ban a megyebeli 7 éves és idősebb népesség 1,5 százaléka rendelkezett, és ez az arány mintegy fele volt az országos átlagnak (3,1%).⁵⁴ Az ötvenes években nagy hiány volt a pedagógusok mellett mezőgazdasági mérnökből és egészségügyi szakemberből. Felsőfokú tanintézeti végzettséggel összesen 2512-en rendelkeztek 1949-ben a megyében, az össznépesség fél százaléka. Bő évtized alatt a főiskolát, egyetemet végzettek száma megközelítette a négyezret (3904 fő), közülük oktatási, tudományos, közművelődési diplomával rendelkeztek 1488-an, jogtudományi és igazgatási végzettséggel 533-an, egészségügyi diplomával 477-en és felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel 436-an.⁵⁵ A diplomások egyenlőtlenül oszlottak el a települések között, többségük elsősorban Nyíregyházán, illetve a nagyobb lélekszámú falvakban dolgozott.

Az iskolázottság mellett a másik, társadalmi felemelkedést segítő tényezőt az új káderpolitika jelentette, azaz az alsó társadalmi rétegek arra érdemesnek ítélt tagjainak kiválasztása, vezető pozícióba helyezése. A karrierutak főleg munkás- vagy szegényparaszti származásúakat emeltek gazdasági és igazgatási irányító munkakörbe. A pártállami rendszer a

⁵² Dokumentumok 1985. 246–247.

⁵³ 6650/1945. M. E. sz. 1945. augusztus 18.

⁵⁴ 1960. évi népszámlálás 13. Összefoglaló adatok. KSH, 1964. 210–211.

⁵⁵ Megyei monográfia 1998. 56.

rátermettség megítélésénél nem a hozzáértésre, hanem a politikai lojalításra helyezte – gyakran kizárólagosan – a hangsúlyt. Jellemző gyakorlat volt, hogy a megyei párt- és állami apparátus élére nem megyében, illetve az adott településen születetteket állítottak, hanem az ország más pontjáról irányították őket Szabolcs-Szatmárba. Így az ötvenes években a megyei pártbizottság első titkára a budapesti Varga Sándor lett, a megyei tanács elnöke pedig Borsod-Abaúj-Zemplénből érkezett Fekszti István személyében. A nyíregyházi születésű Benkei András a megyei pártapparátusban csak az iparügyekkel foglalkozhatott, amely poszt a helyi ipar hiányában súlytalannak minősült. Helyi kötődése, kapcsolatai révén a legfelső megyei vezetés szemében mégis gyorsan vetélytárssá, ha úgy tetszik kihívóvá vált, ezért az ötvenes évek derekán pártiskolába írták, hogy ilyen módon – legalább időlegesen – háttérbe szorítsák a pártapparátusban.

Közgondolkodás, közhangulat és új értékrend

A sztálini államszocializmust szolgáló Rákosi-rendszer a társadalom gyors és gyökeres átalakítása mellett a közgondolkodásban, az értékrendben is a szovjet modell követésére törekedett. A politika átszötte a mindennapokat, megszüntette a magánélet és a közélet elkülönültségét, a hatalom az embereket mindenhol követte, megfigyelte. A „szovjetizáció” végletekig központosított, állami vezérlésű, a marxista-leninista ideológiával alátámasztott rendszerbe kényszerítette a társadalmat. Az államhatalom az ateista világnézetet kívánta kizárólagossá tenni, a magántulajdonon, az egyéni gyarapodáson nyugvó viszonyok helyett a mitizált közösségbe olvadás eszményét hirdette. A mindent uraló pártállam az osztályharc fokozódásáról szóló dogmatikus sztálini tanítással ugyanakkor atomizálta, elszigetelte az egyént, így könnyen reakciónak, szabotőrnek, osztályellenségnek állíthatta be az „elhajlókat”. „A szélsőségekig vitt kollektívizmus, a nemzeti érzés sárba tiprása, az emberi jogok semmibevétele” 1948 és 1956 között öltötte a legszélsőségesebb formákat.⁵⁶ Az ötvenes évek elején céltudatosan szervezett propaganda-hadjárat folyt a társadalom átnevelése és az egyén megfélemlítése érdekében. A hidegháború hisztérikus légkörében a kispolgárinak minősített korábbi értékrend helyébe a magasztos értékke emelt harciasság, harckészség, az önfeláldozás heroizmusa lépett.⁵⁷ A párt mindenkitől elvárta, hogy „legyen munkára, harcra kész”, hogy az eleve irreális tervcélokat munkaversenyben túlteljesítse.

A Munkára, harcra kész, azaz az MHK tömegsport mozgalmat szovjet mintára 1949 áprilisában indították el. Az atlétika és a természetjárás képezte a mozgalom alapját, de a hazai

⁵⁶ Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2001. 259.

⁵⁷ Uo.

hagyományokból felújították a harmincas évek mezei futó falubajnokságait, a tornaünnepélyeket, a mezítlás focibajnokságokat. A településeken, munkahelyeken és iskolákban megszervezték a sportköröket, melyeknek tagjai rendszeresen próbanapokon mérték össze felkészültségüket. Nyíregyházán a Magasépítő Nemzeti Vállalat ifjúmunkásai 1949. szeptember elején próbapontokat gyűjtöttek magasugrással, súlylökéssel. A Nyírségi Magyar Nép beszámolójából kiderül, hogy a testedzés mellett legalább olyan fontos volt a mozgalom politikai üzenete. A megkérdezett munkásfiatalok szerint az MHK sportmozgalom közelebb hozza egymáshoz a fizikai és az értelmiségi dolgozókat, valamint az állóképességnek szükség esetén hasznát vehetik „a világbékét fenyegető imperialista támadók ellen is”.⁵⁸ A nyíregyházi sportolók 1951. november 26-dikán Nyírszőlősen együtt futottak az MHK sportmozgalomban versenyző fiatalokkal. Rendszeresen MHK-napokat tartottak, így például 1952. június 15-én több nyíregyházi helyszínen zajlott le iskolásokat és dolgozókat megmozgató rendezvény, amelyen három-négy versenyszámból tettek próbát a résztvevők.

A pártállam kiépülése nem kímélte az utcaneveket. Nyíregyházán a város vezetése már 1944 decemberében úgy gondolta, közterület átnevezésével is kifejezi tiszteletét a győztes Szovjetunió iránt, ezért a Bencs László tér nevét Lenin térre (ma Szabadság tér) változtatták.⁵⁹ Egyértelműen politikai-ideológiai oka volt a város két egykori földesurának emlékét őrző terek átnevezésének 1949-ben. A Dessewffy tér ettől fogva a Magyar Tanácsköztársaság terrorszervezete nyíregyházi születésű vezetőjének, Szamuely Tibornak a nevét viselte (ma Bessenyei tér), a Károlyi tér pedig Sztálin 70. születésnapja alkalmából a Sztálin tér (Benczúr tér) nevet kapta.⁶⁰ Az 1950 áprilisában 43 nyíregyházi utcát érintő határozathozatal módja és végrehajtása már a pártállami rendszer gyakorlatát tükrözte: az MDP képviselőcsoportja tett javaslatot „az irredenta, sovinszta, vagy a múlt rendszerre emlékeztető” utcanevek megváltoztatására, a városi képviselő-testület pedig végrehajtotta az előterjesztést.⁶¹ A megye más településein is történtek közterület átnevezések. A múlttal való szakítás jegyében a vállalji nagyközségi képviselő-testület 1949-ben a Nagyboldogasszony utcát Kossuth Lajos utcának, a Károlyi utcát Dózsa György utcának, a Szent László utcát az Auschwitzba hurcolt vállalji körorvosról Kádár József utcának, míg az új házhelyek bekötő utcáját Nagy Imre utcának nevezte el a „demokratikus államrendnek megfelelően”.⁶² Megváltoztak az újfehértói tanyanevek. Az országos községi törzskönyvbizottság rendeletére a fasisztákról vagy reakciós

⁵⁸ Nyírségi Magyar Nép, 1949. szept. 9. 4.

⁵⁹ Urbán Teréz: Nyíregyháza utcaneveinek története és utcanévlexikona. Nyíregyháza, 2021, 63.

⁶⁰ Uő. 65.

⁶¹ Dokumentumok 149–150.

⁶² Reszler 2001. 261.

személyekről elnevezett tanyák és külterületi lakott helyek nevét 1949 folyamán módosítani kellett. A helyi képviselőtestület a következő névváltozásokat fogadta el: a Hegedűs tagot Nép tagra, a Bogdán tagot Petőfi tagra, az Olcsváry és Szentiványi tagot Táncsics tanyára, a Gencsy tagot Kossuth tagra, a László tagot Rákóczi tagra, a Liptay tagot Lenin tagra, a Lónyai tagot Dózsa tagra, a Kubinyi és Erdődy tagot Marx tanyára, a Szunyogh tanyát Nyárfás tanyára, a Posgay tagot Szigettanyára és a Szögyéni tagot Engels tanyára változtatta.⁶³

A korábbi értékrend meghaladását szolgálta a „múltat végképp eltörölni” jegyében az ünnepnapok átrendezése. Az egyházi ünnepek háttérbe szorultak és új állami ünnepek jelentek meg. Augusztus 20-a, az egyik legrégebbi magyar ünnepnap, Szent István király napja a keresztény magyar államalapítás emléknapja volt, amely 1920 után kiegészült a Szent István-i Magyarország visszaállítására törekvéssel. Ezek a tartalmak a pártállam számára vállalhatatlanok voltak, de augusztus 20. megszüntetése vagy eljelentéktelenítése sem látszott politikailag célszerű megoldásnak, ezért inkább az ünnepi hagyomány állami-nemzeti tartalmát átalakították. A dilemmát az új sztálinista alkotmány augusztus 20-i hatálybalépésével oldotta fel a pártvezetés. Felerősödött az ünnepnap ugyancsak régi keletű népi tartalma, az aratás befejezésének új kenyérrel szimbolizált ünnepe.⁶⁴ Az ünnepi szónoklatokból, az újságok vezércikkeiből kikopott I. István szentként említése, alakja „osztályharcos” értelmezésben a feudális rend kiépítését akadályozó pogányok legyőzőjeként jelent meg. 1949-ben István király napján úgy ünnepel méltóképpen a dolgozó magyar nép – olvasható a Nyírségi Magyar Nép ünnepi vezércikkében –, „úgy emlékszik méltóképpen az ezer esztendeje elhunyt haladó királyra, ha követi példáját az előrelátásban, ha hozzá hasonló bátorsággal és határozottsággal választ a két út között és a múlt helyett a jövőt, a nyomor helyett a jólétet, a rothadás és pangás helyett a fejlődést választja.”⁶⁵ Új állami ünnepként jelent meg 1950-től április 4-e a felszabadulás és november 7-e a nagy októberi szocialista forradalom emléknapjaként. A „dolgozó nép kívánságára” a Minisztertanács 1952. december 17-én hozott határozatával május 2-át fizetett munkaszüneti nappá nyilvánította, ugyanakkor – a termelés kiesés ellensúlyozására – december 26-át, karácsony második napját rendes munkanappá változtatta. Hasonlóan megszűnt 1953-tól munkaszünetként húsvét hétfő, mert a kormány „számos üzem dolgozóinak kérelmére” azt munkanappá minősítette. 1951 tavaszától csak a diákoknak maradt tanítási szünet március 15-dike, a dolgozók számára munkanap lett. Ugyanabban az évben tartották

⁶³ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SzSzBML) V. B. 441. KJK 3. k. 1/1949

⁶⁴ A magyarok krónikája. Összeállította, szerkesztette és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Officina Nova, 1995. 663.

⁶⁵ Nyírségi Magyar Nép, 1949. augusztus 20. 1.

meg először június első vasárnapján a pedagógus napot, és 1948-as bevezetése után az ötvenes évek elejétől hangsúlyos ideológiai tartalmat kapott a március 8-i nemzetközi nőnap.

A vizsgált időszakban voltak egyszeri, a rendszer melletti kiállásra mozgósító ünnepek, ünnepségek. 1949. december 21-én meggyeszte megünnepelték Sztálin 70. születésnapját. Így például Újfehértón felhívták a lakosok figyelmét, hogy a magánházakat, üzleteket kívül díszítsék fel, a középületeket belül is dekorálják, hogy méltón kifejezhessék a Szovjetunió nagy vezetője iránti hálájukat. Az ünnepnapra adták át az egykori Kaszinó újjáépített nagytermét, ahol nagyszabású műsorral és az első hároméves terv újfehértói eredményeinek számbavételével köszöntötték Sztálint.⁶⁶ 1952-ben „népünk bölcs vezére”, „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, Rákosi Mátyás 60. születésnapját felajánlásokkal, munkaversenyekkel ünnepelték a szabolcs-szatmáriak. Az év elejétől sorra jelentek meg a megyei lapban a munkahelyek vállalásairól és azok teljesítéséről szóló írások. A Nyíregyházi Útfenntartó Vállalatnál dolgozók azt ígérték, éves tervüknek két hónappal hamarabb eleget tesznek.⁶⁷ Vállalásaik listáját díszes albumba kötve juttatták el az MDP főtitkárához. A nyírpazonyi Gerő Tsz tagjai a legjobb munkával készültek a tavaszi szántásra, vetésre.⁶⁸ A kisvárdai Vulkán öntödében három és fél nappal hamarabb teljesítették a januári tervet. A Nyírbogdányi Ásványolaj Ipari Vállalatnál a nyersolaj feldolgozási tervet 108, a nyersparafin gyártást 109 százalékra túlteljesítették. Hulladék anyag felhasználásával takarékoskodtak a nyíregyházi villanytelepen, amikor a kazánt tápláló szivattyút az üzem udvarán heverő fémcsövekből kötötték be, ezzel 13 ezer forintot takarítottak meg a vállalatnak.⁶⁹ A győrteleki dolgozó parasztok a negyedéves begyűjtési tervükben szereplő számokat tíz nappal a határidő előtt elérték baromfiból, tojásból, sertésből és vágómarhából.⁷⁰ A nagyhalászi kendergyár ifjúmunkásai az ünnepi Rákosi-hét és a március 8-i Rákosi-műszak során túlszárnyalták addigi eredményüket.⁷¹ S hosszan sorolhatnánk még a példákat a „legnagyobb magyar hazafi” tiszteletére tett megyebeli erőfeszítésekről. A megyei pártbizottság táviratban köszöntötte a pártvezetőt születésnapján, akit biztosítottak arról, hogy tovább mélyítik a párt tömegkapcsolatait, hogy „harcos helytállásra, a kötelezettségek maradéktalan teljesítésére, az ellenség elleni kíméletlen gyűlöletre és a békéért folyó harc fokozására” nevelik Szabolcs-

⁶⁶ Buczkó József: Gúzsba kötött évtized 1946–1956. Kulácsors, kitelepítettek, forradalom Újfehértón. Újfehértó, 2006. 57–58. (a továbbiakban: Buczkó 2006.)

⁶⁷ Néplap, 1952. febr. 3. 1.

⁶⁸ Néplap, 1952. febr. 3. 3.

⁶⁹ Néplap, 1952. febr. 5. 1.

⁷⁰ Néplap, 1952. márc. 1. 1.

⁷¹ Néplap, 1952. márc. 2. 1.

Szatmár dolgozó népét.⁷² Ünnepezték az országot, miközben az 1952 elejére fokozatosan felszámolt jegyrendszer, az általános ár- és bérrendezés ellenére nem nőtt az életszínvonal. A második világháború előtti szinthez képest csupán cukorból bővült az egy lakosra jutó fogyasztás, de öt százalékkal visszaesett a húsfogyasztás, nyolccal a tejtermékek, 15-tel a tojás és 17 százalékkal a burgonya aránya az ételmezésben.⁷³ Nem alaptalanul fogalmazódtak meg a fentebb idézett kijelentések, hogy jobban éltek a falvakban a földosztás előtt.

Szigorú elvárásként épült be a mindennapokba, hogy az állampolgár a béke megvédése, a gazdasági sikerek érdekében anyagi felajánlásokat tegyen, tervkölcsonnt majd békekölcsönt jegyezzen. Az első ötéves terv költségeinek fedezésére 1949 októberében a kormány 750 millió forint értékben államkölcsonnt (tervkölcsönt) bocsátott ki, majd még öt alkalommal békekölcsönnel fordult a „dolgozó néphez”, hogy az megtakarításaival járuljon hozzá a „szocialista építőmunka meggyorsításához”.⁷⁴ Állandósult a jegyzésekre ösztönző, mozgósító politikai kampány. A megafonos hangszórókba beolvasott megyei hírek a felajánlásaikkal élenjárókat dicsérte és elmarasztalta azokat, akiket a korábbi években segített az állam, akiket „jólétbe helyezett a demokrácia”, de az ellenség befolyása alá kerülve azt hangoztatják, hogy a békekölcsön nevével ellentétben nem a békét, hanem a háborús célokat szolgálja.⁷⁵ Az önként vagy munkahelyi nyomásra jegyzett békekölcsönöket nem mindenki fizette be határidőre, nőttek a hátralékok. Szabolcs-Szatmár járásaiban a második békekölcsönből 7,6 milliót jegyeztek, de 1952 elejéig az összeg alig fele, 47,4%-a folyt be az államkasszába. A hátralékokat utolsó fillérig – akár zálogolással – szigorúan behajtották. Az erőltetett jegyzés és a kíméletlen behajtás olykor egyéni tragédiákba torkollott. A békekölcsönjegyzés durva formájáról számolt be egy újfehértói szemtanú: „Leterelték az embereket a tanácsháza pincéjébe, természetesen éjszakára. Időnként leszólt valaki, hogy van-e olyan, aki meggondolta magát. Aki rászánta magát, az feljöhetett aláírni és elmehetett haza. Egy öreg, 82 éves férfi felment és aláírta, amit elétettek, hogy végre hazamehessen, de otthon belegondolt, miből fogja majd visszafizetni (sic!), és bánatában felakasztotta magát.”⁷⁶

A mindenre elszánt „osztályellenséggel” szemben folyamatosan éberségre szólítottak fel a pártfórumokon, a politikai gyűléseken. A szónokok világossá tették, akit a reakció megkörnyékezett, megtévesztett, az elmarasztalásra, büntetésre számíthat. Szabolcs megye főispánja az első egypárti országgyűlési választásokat megelőző napokat értékelve 1949. május

⁷² Néplap, 1952. márc. 9. 5.

⁷³ Romsics 1999. 354–355.

⁷⁴ Gombóc Márta: „A haza javára, a magad hasznára jegyezz békekölcsönt”. História. 2004. 1. sz. 26.

⁷⁵ Dokumentumok 1990. 202.

⁷⁶ Veres Éva újfehértói lakos visszaemlékezése. In: Buczkó 2006. 41.

24-i helyzetjelentésében önkritikusan megállapította, hogy „az éberség kérdésében volt bizonyos hiba”. Megítélése szerint nem figyelték kellően a „köztudomásúan reakciós elemeket”. Míg a választás érdekében előzetesen meglátogatták a közigazgatásban, oktatásban dolgozókat, az „egyházi személyeket”, addig a „reakció legértékesebb káderei ellenőrzés nélkül maradtak. Így például Székely községben Orosz Sándor volt nagybirtokos, ecetkereskedő teherautójával ecetet hordott szét a falvakban és nyíltan folytatott propagandát a választás ellen.”⁷⁷ Ugyancsak szovjet mintára párton belül keresték az elhajlókat, a törtetőket, öntömjénezőket. A parasztpolitika végrehajtásában tapasztalható elhajlásokra, ferdítésekre hívta fel a figyelmet 1951. április 27-én Nyíregyházán tartott előadásában Simó Tibor, a Központi Előadó Iroda tagja. A tyukodi vb-titkárt említette rossz példaként, aki a középparasztokat fenyegette, miközben kulákokat vett fel a tszcs-be. A császlói tanácselnököt baloldali elhajlónak minősítette, aki készséggel bevette volna a helyi kulákokat a csoportba, nem számolva azzal, hogy azok befurakodva belülről bomlasztanák a közöst. A pártállam kiépítése után az éberség politikai gyakorlattá vált, elmulasztása miatt büntetés járt, rendbírságra ítélték hivatali alkalmazottakat. 1952 októberében a megyei tanács elnöke pénzbüntetést szabott ki a mezőgazdasági osztály oktatási és személyzeti csoportvezetőjére, mert nem ellenőrizte az éberség követelményeit, és a vizsgálat során több dolgozó fiókját nyitva találták.⁷⁸

A gyors ütemű, radikális változások minden társadalmi rétegben feszültséget szültek. Szabolcs-Szatmár megyében a túlnyomó többséget alkotó paraszti társadalom elkeseredettsége határozta meg a közhangulatot, amely a többpártrendszer felszámolása, a kollektivizálás erőltetése és az állandóan növekvő beszolgáltatási terhek miatt egyre romlott, és a „közvélemény izgatásának” minősített indulatokat gerjesztett. Tiszadadán és Mezőladányban 1949 februárjában falragaszok jelentek meg. „Ne búsulj te kulák, lesz még neked tanyád. Agyon vered nemsokára a kommunistát” – állt az egyiken.⁷⁹ Az ötvenes évek elején Ibrányban 300 lakásba szerelték fel a vezetékes rádiót, hogy a mozgósítónak szánt hírek minél gyorsabban eljussanak a falubeliekhez. A rendszer elleni tiltakozásul valaki a világvevő rádióját rákötötte a kiépített hálózatra, és 1954. január 24-én hajnali 4 órától 6 óráig a Szabad Európa hangja szólt a hálózati hangszórókból, arra buzdítva a parasztokat, hogy ne írják alá a belépési nyilatkozatokat.⁸⁰ Ez a szabotázsnek minősített akció is jelezte a parasztságra nehezedő terhek

⁷⁷ Dokumentumok 1990. 85–86.

⁷⁸ Dokumentumok 1990. 256.

⁷⁹ Dokumentumok 1990. 71.

⁸⁰ Konczné 2001. 57.

miatt felgyülemlett dühöt, amely indulatos mondatokban, szűk körben megfogalmazott szidalmakban, majd a kollektív gazdaságok javait érintő károkozásban nyilvánult meg. A kótaji Varga János hatholdas parasztgazda 1953-ban többek előtt kijelentette, hogy azóta nincs kenyere, amióta a felszabadulás megtörtént, mert ez a hatalmon lévő betyár társaság az embertől erőszakkal mindent elvisz a beszolgáltatáskor. A nagyhalászi vidám vásárban a 12 gyerekes Iván Mihály azt ordította, jobb lenne, ha zsírt árulnának, mert már egy hete nem evett főtt ételt. Nagyhalász utcáin 1952-ben Kozma Istvánné kiabálta, hogy nincs kenyér, nincs szén, nincs fa, ezért nem fogunk dolgozni, hanem sztrájkolunk. Nyílt ellenállásra, megmozdulásra is akadt példa Szabolcs-Szatmárban. 1951 márciusában Tyukod és Porcsalma termelészövetkezetbe erőltetett paraszti lakossága tüntetett napokon keresztül a községi tanács előtt belépési nyilatkozataik visszaadását követelve.⁸¹ Ugyancsak közös fellépéssel és erőszakkal próbálták céljaikat – az azonnali kilépést – elérni 1953 nyarán a megye több településén a Nagy Imre-féle kormányprogram bejelentése után.

A közvélemény formálásának változatos eszköztárát használta a hatalom a nyomtatott sajtótól, a Szabad Nép félórakon, a rádióadásokon, politikai plakátokon át a röpgyűlésekig. A helyi irányított információáramoltatás érdekében Újfehértón már 1948 második felében felszerelték a villanyoszlopokra a megafonos hirdetőket, amelyek segítségével és a kidobolást végző kisbírók közreműködésével a helyi, valamint a közérdekűnek szánt hírek eljutottak a lakosokhoz. A „győzelmi jelentések” beszámoltak a gazdasági sikerekről, az elért eredményekről. Tudatosították a tervekölcsönjegyzés fontosságát, név szerint említve azokat, akik példamutatóan elől jártak az első ötéves terv megalapozásában, a béke frontjának erősítésében, s határozottan bírálták az építőmunka kerékkötőit. Így a „zsíros kulákokat”, akik nem ötéves tervet és békét akarnak, „hanem háborút, nyomort, szenvedést és ezért viszik a suttogó propagandát, hogy a dolgozó parasztságot letérítsék arról a helyes útról, amelyikre rátért.”⁸² A megyei tanács a híryanagyokat azzal a céllal adta ki a településeknek, hogy azokat helyi vonatkozású konkrét adatokkal egészítsék ki, és rendszeres hírszolgáltatással ismertessék meg a helybeliekkel a követésre méltó példákat, vagy a hanyagságból és rosszindulatú cselekmények bemutatásával is mozgósítsanak a kitűzött célok mielőbbi megvalósítására. A romló közhangulatra a hatalom éberrel figyelt. A rendőrségi és államvédelmi besúgóhálózaton keresztül szerzett információkon túl a párt- és állami apparátustól rendszeresen érkező hangulatjelentésekből tájékozódott a pártvezetés. Ezek a rendszeresen, általában havonta,

⁸¹ Lásd erről Farkas Gyöngyi: Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon. 2016. 404 p.

⁸² Reszler 2000. 351.

olykor hetente készült beszámolók általában a felsőbb szervek előzetes szempontjai, kérdései alapján születtek. Többek között arra vártak választ a hatóságok, miről beszélnek az emberek a településeken, hogyan folyik a soron lévő mezőgazdasági munka, hogyan teljesült a beszolgáltatási ütemterv, milyen a lakosság kapcsolata a párttal, a tömegszervezetekkel, a tanáccsal. A községekből, járásokból érkezett jelentéseket a megyei tanácson összegezték, és a megye politikai és társadalmi helyzetéről szóló átfogó beszámolót a belügyminiszterhez továbbították.

A közbeszédet és a közhangulatot 1948 nyarán az egyházi iskolák államosítása és a Pócsperiben lezajlott tüntetés következménye határozta meg. A június 3-dikán a helyi iskola állami kezelésbe vételének megakadályozásáért tartott tüntetésen saját fegyverétől véletlenül halálosan megsebesült egy rendőr. Az eset kapóra jött az államosítást kierőszakolni akaró kormányerőknek, akik hisztérikus légkört teremtettek. Statáriális úton kivégezték a gyilkossággal vádolt községi adóügyi segédjegyzőt, és életfogytiglani börtönre ítélték a falu plébánosát.⁸³ Szabolcs vármegye alispánjának 1948. július eleji jelentéséből kiderül, hogy a megye számos településén zajlottak le az egyházi iskolák melletti tüntetések, „rendzavarások”, ezek azonban a jelentéskészítő szerint komolyabb következményekkel nem jártak. Sőt, június közepén „a kedélyek teljesen megnyugodtak annyira, hogy a demokratikus pártok népgyűlésein soha nem látott tömegben vett részt a lakosság és lelkesen, szinte egyhangúan foglalt állást az iskolák államosítása mellett”.⁸⁴ Nehezen hihető, hogy napokon belül valóban sikerült a közigazgatási apparátusnak a nyugalmat helyreállítani, és a falvakban élők figyelmét a mezőgazdasági termelésre irányítani. Mint ahogy a valóság kozmetikázásának tűnik az a megállapítás, hogy a nyírbátoriakat 1950 májusában „a világ nemzetközi munkásságának a május 1-i történelmi múltú és jelentőségű munkásünnepre való előkészület, valamint az ünnepség méltó megünneplése foglalkoztatta”, illetve a nyírszőlősiiek 1953 elején leginkább a koreai szabadságharcosokról beszélgettek, akik „a betolakodók ellen folytatott hősi küzdelemben a magyar dolgozók szabadságát is védelmezik”.⁸⁵

Az új hatalom ellenfélként, illetve ellenségként tekintett a papságra. Ez a Mindszenty-perben egyértelműen megmutatkozott. A megyei közigazgatási apparátus tevékenyen kivette részét a „klerikális reakció” elleni harc megszervezéséből. A nyírbátori járás főjegyzője 1948 szilveszterén kelt, a főispánhoz intézett jelentésében beszámolt arról, hogy a községi jegyzők felkeresték a papokat, és igyekeztek velük a baráti kapcsolatot kimélyíteni, hogy „eltűnjön a

⁸³ Romsics 1999. 324. Az 1992-es perújrafelvételről Marik Sándor: Elégtétel Pócsperinek. 1994. 219 p.

⁸⁴ Dokumentumok 1990. 34.

⁸⁵ Dokumentumok 1990. 156. és 273.

pap és közigazgatás között eddig fennálló ellentét”.⁸⁶ A karácsonyi ünnepek előtt a népi bizottságok látogattak el az egyházfikhöz, és arra kérték őket, hogy az ünnepi istentiszteleteken „imádkozzanak a demokráciáért és demokráciánk vezetőiért éppen úgy, mint ahogyan ez a múltban is megvolt”. Mivel a kérés alig teljesült, ezért az újévi ünnepek előtt három népi bizottság látogatott el a parókiákra. A küldöttségek összeállításánál a járási főjegyző ügyelt arra, hogy minden bizottságban legyen legalább egy olyan elvtárs, aki „teljesen megbízható, nehogy ezeken a megbeszéléseken a bizottság részéről is mellébeszélések álljanak elő”. „A bizottságok a népnek nemcsak azt a kérését fogják tolmácsolni, amit a karácsonyi ünnepeken, hanem ezen túlmenően fogják azt is, hogy a pap már most a népi bizottságok előtt nyilatkozzon a Mindszenty kérdéssel kapcsolatban, és ítélje el a Mindszenty eljárását! Ezt azért tartottam szükségesnek, hogy ha a pap ezt a nyilatkozatot megteszi, a népi bizottságok tagjai rögtön vigyék ki a pap nyilatkozatát a községbe, és ezzel elejét vegyék annak, hogy a pap ígérete ellenére esetleg a templomban Mindszenty mellett foglalna állást.”⁸⁷ A politikai helyzetről szóló hivatali beszámolók a pártállam megteremtését követően is kitértek a lelkészek magatartására, viselkedésére, a hívekre gyakorolt hatásukra. Az első egypárti országgyűlési választás előtt a megyei Függetlenségi Népfront akciót szervezett, hogy a papságot rávegye a szavazás támogatására. A pedagógusokból, vármegyei tisztviselőkből és igazságügyi dolgozókból álló bizottságok a voksolás előtt két alkalommal keresték fel a papokat azzal a céllal, hogy megismertessék velük a Függetlenségi Népfront célkitűzéseit, meggyőzzék őket a program helyességéről és ezáltal a lelkészeket is a népfront szószólóivá tegyék.⁸⁸ A Szabolcs megyei főispán 1949. május 24-i jelentésében nagyon elégedett volt az elért eredménnyel, hiszen a római és a görögkatolikus lelkészek kétharmada írásban tett nyilatkozattal kiállt a Függetlenségi Népfront politikája mellett.

Az ötvenes évek elején a teljesíthetetlen beszolgáltatási és adóterhek, valamint az alapvető élelmiszerek hiánya határozta meg a légkört. A megyei rendőrkapitányság adókivetések utáni közhangulatról szóló 1952. január 23-i jelentésében olvasható egy szatmárcsekei kisparaszt véleménye, amely szerint az 1952. évi beszolgáltatást annyira megemelték, hogy azt lehetetlen teljesíteni.⁸⁹ Hasonlóan vélekedett egy 13 holdas jánkmajtisi lakos, aki úgy nyilatkozott, hogy a duplájára emelt adót a többi falubelijéhez hasonlóan nem tudja teljesíteni. A tanácsi és pártfunkcionáriusok sem jártak elől jó példával. A kisvárdai járás

⁸⁶ Dokumentumok 1990. 46.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Dokumentumok 1990. 85.

⁸⁹ Dokumentumok 1990. 241.

penzügyi előadója 1952. januári jelentésében kitért arra, hogy tanácselnökökkel és pártvezetőkkel személyesen egyeztetett az adóelmaradásuk rendezéséről. Az élelmiszerellátási gondok miatt 1951 januárjában bevezették a cukor- és lisztjegyet, április közepén pedig a kenyérjegyet. Bár a húsjegy 1952. februári eltörlésével hivatalosan megszűnt a jegyrendszer, az ellátási problémák megmaradtak. A nyíregyházi járásban élőket még 1953 elején is a kenyérellátási hiányosságok foglalkoztatták.⁹⁰ A legnagyobb gondokat a timáriak tapasztalták, akik a szövetkezeti bolt előtt kisebb tüntetésen adtak hangot elégedetlenségüknek. Az ibrányiakat a távoli vidékről érkezett vasutasok háborították fel, akik a szabadjegyüket kihasználva felvásárolták a helyiek elől a tavaszi vetőmagot.

Kíméletlen fellépés a kulákok és más „ellenséges elemek” ellen

Vidéken a legfőbb osztályellenségnek a kulákságot kiáltották ki. A Rákosi által meghirdetett, a falu kizsákmányolói ellen irányuló kíméletlen harc a Szabolcs-Szatmári Néplapban jól nyomon követhető. 1948 második felétől szaporodnak a kulákokat ostromozó írárok. „Először a fogalomcsere ötlik szembe. A »nagygazda«, »gazdagparaszt«, »60-100 holdasok«, »zsirosparasztok« rétegmegjelölő, indulat és ítélet nélküli kifejezéseket minden átmenet nélkül szorítja ki a gyűlöletet sugárzó kulák minősítés, amely most már nemcsak megbélyegez, de főcímekbe, vezércikkekbe tolakszik. A kulák a nép ellensége, csattan az ítélet az egyik 1948. július 16-i cikk címében, hogy mindenkinek tudtára adja: a beszolgáltatást szabotáló, a mezőgazdasági hozzájárulást nem fizető, az adójával is hátralékban lévő zsirosparaszt a dolgozó magyar nép ellensége, a szocializmus építésének akadályozója”.⁹¹ Hamarosan megtörtént a kuláklistán összeállítása, a kulákgazdaságok összeírása. Szabolcs-Szatmárban az 1949-es statisztika az összes gazdaságok 1,7 százalékát nyilvánította kulákgazdasággá.⁹² Minden 25 holdat elérő vagy meghaladó, 350 aranykoronás kataszteri tiszta jövedelemmel rendelkező, idegen bér munkát alkalmazó, más gazdasági ágakból jövedelemmel bíró személy felkerülhetett a kuláklistára, annál is inkább, mert ezekből egyetlen tényező is elegendő volt ehhez a minősítéshez. A gyümölcsös vagy szőlőterület nagyságát öttel szorozták, így már 5 holdas gyümölcsös is elegendő feltételül szolgált a kuláklistára kerüléshez. Újfehértón a visszaemlékezések szerint több mint 80 családot minősítettek kuláknak. Zömmel reformátusok voltak, mert a település tehetősebb rétege ehhez a valláshoz tartozott. Az 1948-ban összeállított

⁹⁰ Dokumentumok 1990. 273.

⁹¹ Takács Péter: Kulák-legendák. História. 1987. 5–6. sz. 47–48.

⁹² Botár József: A Szabolcs-Szatmár megyei parasztság útja a felszabadulástól a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig (1945–1961). Kandidátusi értekezés tézisei. Nyíregyháza, 1973. 13.

vagyonadó-jegyzékben több mint 70 vállalji család neve szerepelt, akikre a hatalom rásüthette a kulákság bélyegét.⁹³ Rájuk vetették ki az egyre nagyobb beszolgáltatási terheket. A nép ellenségeinek számítottak, és csúrrjeiket büntetésből lebontatták, a faanyagot, cserepet a faluból elszállították.⁹⁴ A progresszív adó mellett a kulák családokat ipari növények – dohány, cukorrépa, kender – termesztésére kényszerítették, a termést háborús jóvátételként térítés nélkül elvették. Még gyapottal is próbálkoznuk kellett, de ez a kísérlet – az ország más pontjaihoz hasonlóan – nem járhatott sikerrel.

A pártállam a falusi osztályellenség megtörésére különféle eszközöket használt a megfélemlítéstől kezdve a fizikai bántalmazáson át a bebörtönzésig. A padlásseprések formáját öltő erőszakos fellépések mellett a vagyonos parasztság megtörésének hatásos módja lette az ún. tagosítás. Hogy a létrehozott szövetkezetek határban szanaszét heverő kisparcelláit a gazdaságos nagyüzemi termelés érdekében egyesíthessék, az önállóságukat védelmező parasztgazdákat földterületeik cseréjére kötelezték. A tagosítás során a tszcs-ék a jobb, a magángazdák a rosszabb minőségű, a határ távoli pontján fekvő földeket kapták. Az állandósult zaklatások, az önálló gazdálkodás feltételének ellehetetlenülése hatására a megtört emberek felajánlották földjüket az államnak. Ez olykor a börtönből szabadulás feltétele volt.⁹⁵

A vagyonos paraszti réteg megnyomorításának sajátos formájaként a hatalom a Budapestről kitelepítetteket a vidéki „osztályellenségnél” szállásolta el. Előzetesen a helyi tanácsok kiküldöttjei rendőri kísérettel felmérték a lakóházak, tanyák „fölsleges” szobáit, ahova 1951 júniusában megérkeztek a fővárosból kitiltott családok.⁹⁶ Szabolcs-Szatmár megyében 18 települést jelöltek ki, ahová összesen 484 családot irányítottak.⁹⁷ Többek között 154 családnak Dombrádot, 75 családnak Újfehértót jelölték ki kényszerlakhelyként. A volt miniszteri osztályfőnök lánya, az akkor 14 éves Osváth Erzsébet így emlékezett vissza: „Másnap [1951. június 29-én – RG] reggel 6 órakor érkeztünk meg Újfehértóra, ahol traktorokkal fiatalok vártak. A hangszóró bement: »Üdvözljük Újfehértón a hozzánk érkező népnéyzőket, bárókat!« Megdöbbenve álltunk, próbáltunk kiszállni, és akkor a fiatalok megdobáltak minket paradicsommal és tojással.”⁹⁸ A kulákká nyilvánított újfehértói lakosok némelyikéhez 3-4 családot helyeztek el. A fekhelyeken túl sok esetben a konyhán is meg kellett osztozniuk. Kényszerből egy fedél alatt éltek olyan emberekkel, akiknek szokásai, életmódja,

⁹³ MNL SzSzBML V. B. 446. 7. d. Vagyonadó bevallásra kötelezettek összeírása 1948-ból

⁹⁴ Kardos Dezső: Vállaj község története. Vállaj, 2000. 145.

⁹⁵ Buczkó 2006. 65.

⁹⁶ A belügyminisztériumi közlemény 1951. június 17-én a „volt kizsákmányolók Budapestről való kitelepítéséről” szólt. Bővebben: A magyarok krónikája 674.

⁹⁷ Széchenyi Kinga: Megbélyegzettek. Budapest, 2015. 131–132.

⁹⁸ Idézi Buczkó 2006. 120–121.

értékrendje, sőt még táplálkozáskultúrája is gyökeresen eltért a befogadókétól. Gyulaházára 21 család érkezett július 6-án hajnalban. „A kitelepítettekre kényszerlakhelyükön olyan korlátozó intézkedések vonatkoztak, hogy szinte rendőri felügyelet alá helyezettként érezhették magukat. Lakóhelyükről ugyanis nem távozhattak és nem költözhattak el szabadon, kijelölt lakásuktól 24 órán túl nem lehettek távol. A szabályok megszegése internálást vonhatott maga után. Mindezek mellett a községi tanácsok és a rendőrség szoros ellenőrzése alatt álltak.”⁹⁹ A helyi hatóságok naponta jelentettek a budapesti hivatalnak a fővárosból kitiltottakról és a településen tapasztalható közhangulatról. A gyulaházaiak között akadtak, akik nem sajnálták a betelepített „ellenséges elemeket”, míg mások „átérezték, hogy milyen lehet, amikor valakinek az egyik pillanatról a másikra szinte mindenét elveszik”.¹⁰⁰ A Szabolcs-Szatmár megyébe száműzött budapestiek sorsában 1953-ban következett be változás, amikor a Nagy Imre-kormány október 31-i hatállyal megszüntette a kitelepítésüket. Elhagyhatták kényszerlakhelyüket, de Budapestre és annak 30 kilométeres körzetébe nem költözhattak vissza.

A sztálinista pártállam hazai kiépítésekor az egypártrendszer megszilárdítása, illetve a magántulajdon felszámolása érdekében – ugyancsak szovjet mintára – koholt vádakon nyugvó politikai és gazdasági perek sokaságát indították meg. Az 1945 és 1949 között lezajlott perek elsősorban nyilvánosan megrendezett, a társadalom megfélemlítést szolgáló kirakatperek voltak, míg a következő esztendőkből a gazdasági típusú pereket az ún. tömegperek alkották.¹⁰¹ Az atomizált társadalomban bárki vád alá helyezhető volt a politikai ellenfelektől az egyházak tagjain át a kulákokig, a gazdasági teljesítmény elmaradása miatt szabotázzsal meggyanúsított munkásokig, a kritikusan nyilatkozó értelmiségiekig. Bíróság elé állították a feketevágások, azaz az engedély nélküli disznóvágások elkövetőit, a beszolgáltatási kötelezettségek elmulasztóit, vagy a rendszer ellenes kijelentéseket tett „izgatókat”.¹⁰² A jelen írásban csak példákat említhetek a Szabolcs-Szatmárban élőkkel szemben koholt vádakra alapozott eljárásokra, a téma feltárása és feldolgozása még kutatóra vár. Egy 52 holdas kulákasszonyt egyévi börtönre, kétezer forint pénzbüntetésre és 10 hold föld elkobzására ítélt a nyíregyházi járásbíróság 1951 végén, mert a vádlott azzal az állítással akart vágási engedélyt szerezni, hogy a hízója beleszaladt az udvaron feldőlt vasvillába – olvasható a Szabad Nép 1951. december

⁹⁹ Kis-Kapin Róbert: Kitelepítettek egy szabolcsi faluban, Gyulaházán. In Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Szerk. Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest–Pécs, 2018. 236.

¹⁰⁰ Uő. 238.

¹⁰¹ Cseszka Éva: Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–1953). Budapest, 2012. 153.

¹⁰² Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Rákosi-korszak bányamérnök-perei, különös tekintettel Vargha Béla és társai ügyére. PhD értekezés kézírata. 2016, 162. (a továbbiakban: Cserényi-Zsitnyányi 2016.)

18-i tudósításában.¹⁰³ Az 1951. december 16-án tartott megyei pártértekezleten is foglalkoztak az engedély nélküli disznóvágásokkal, vétkeseként, felbujtókként a kulákokat megjelölve.¹⁰⁴ Az esztendő folyamán a megyei tanács a járási hivatalokat a feketevágások elleni határozott fellépésre utasította, hogy a megyei állatfelvásárlási tervet teljesítsék, és a főváros, valamint az ipari gócpontok és bányavidékek dolgozóinak húsellátása zavartalan legyen. A megyei vezetés 1951 első negyedévében a feketevágások számának jelentős növekedését tapasztalta annak ellenére, hogy a „feketevágásokkal kapcsolatban rendelkezéseket és tájékoztatókat adtak ki és ezzel egyidejűleg az irányvonal is meg volt szabva, hogy feketevágás esetén a helyi tanácsok milyen magatartást, álláspontot foglaljanak el.” Mindezek ellenére a helyi hatóságok „a feketevágások kérdését olyan messzemenő könnyelműséggel kezelik, hogy az állatfelvásárlási terv teljesítésére erős kihatással van.”¹⁰⁵ Hangsúlyozták az utasításban, hogy minden esetben az elkövetőket bíróság elé kell állítani, hogy a „kulákokat, spekulánsokat, szervezett bandák tagjait” azonnal tartóztassák le, de az engedély nélküli sertésvágás miatt bíróság elé állított szegény- és középparasztoknál a büntetés mértékénél a szociális szempontokat vegyék figyelembe. Arra nincs utalás a dokumentumban, hogy a tiltott disznóölésekre éppen a falvakban tapasztalt, katasztrofális mértékű húshiány miatt került sor. A kisvárdai járásbíróság feketevágás miatt hozott 1951. szeptember 11-i ítéletében nem vette figyelembe a vádlott szegényparaszt ajaki férfiak anyagi helyzetét, hanem hat és nyolc hónapi főbüntetésre ítélte őket.¹⁰⁶ Egyik társukat a bíróság bizonyítékok hiányában felmentette, a másik vádlottat pénzbüntetéssel sújtotta.

A gazdasági pereg másik nagy csoportját a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása, a felhalmozott adóhátralékok miatt indították. A „közellátási büntettek” elkövetésével azokat vádolták, akik nem tudtak eleget tenni beszolgáltatási kötelezettségeiknek. Az eljárások során nem vizsgálták, hogy a feltételezett szándékossággal ellentétben valójában a rossz termés miatt következett-e be az elmaradás, a hátralék. A bíróságok 1948 és 1955 között országosan mintegy 400 ezer ember ellen indítottak a beszolgáltatás elmulasztása jogcímen eljárást, a vádlottak 24%-a mezőgazdasági munkás, 12%-a tsz-tag, 46%-a kis- és középparaszt volt, és a legfőbb ellenségnek kikiáltott kulákság alkotta a perbe fogottak 18 százalékát.¹⁰⁷ Ezek az arányok arra utalnak, hogy valóban anyagi természetű okokból következett be a hátralék, a módosabb gazdák, ha fogcsikorgatva is, de tudták a kiszabott begyűjtést teljesíteni. A beszolgáltatási

¹⁰³ Szabad Nép, 1951. dec. 18. 6.

¹⁰⁴ Néplap, 1951. dec. 18. 2.

¹⁰⁵ Dokumentumok 1990. 221.

¹⁰⁶ Dokumentumok 1990. 222–223.

¹⁰⁷ Cserényi-Zsitnyányi 2016. 48.

rendszer a „szocialista tőkefelhalmozást” szolgálta, azaz a mezőgazdaságtól elvont forrásokat a nehézipar megteremtésére fordították. A beszolgáltatási rendszer évről évre változott, a beadási kötelezettség folyamatosan nőtt. Az 1952-es gyenge termés ellenére újra megemelték a beszolgáltatás mértékét, ennek következtében a „padlássöprés évében” több ezer család maradt élelem és vetőmag nélkül. A parasztságra kirótt kötelezettségek teljesítéséről a begyűjtési állandó bizottságok gondoskodtak. Felügyelték az aratást, a cséplést, „tanyázó esteken” azt magyarázták a dolgozó parasztságnak, hogy a begyűjtés és a békeharc szorosan összefügg.¹⁰⁸ Ha a meggyőzés nem bizonyult elég hatékonynak, akkor az elmaradást a beadás felemelése, a hátralék kivetés, végül a helyszíni elszámoltatás, a zálogolás követte. Amennyiben ez sem bírta „jobb belátásra” az érintettet, akkor következett a bírósági eljárás. Ilyen intézkedésnek esett áldozatul a kéki földműves, akinek földje nem termett annyi rozsot, árpát és zabot, hogy a beadást teljesítse, ezért a „közellátás érdekét veszélyeztető bűntettel” vádolták, és egy év 2 hónapi börtönbüntetésre, ezer forint pénzbírságra és öt hold földje elkobzására ítélték.¹⁰⁹ Súlyosabb, egy év 4 hónapi börtönbüntetést és kétezer forint pénzbüntetést kapott az ugyancsak Kéken lakó 16 holdas gazdálkodó, akit a beszolgáltatás elmulasztása mellett hanyag gazdálkodással is megvádoltak, mert az 5-6 mázsás községi rozsátlaggal szemben ő csak kétmázsányi átlagtermést takarított be a földjéről.¹¹⁰ Nem véletlen, hogy a parasztság legfőbb követelése az 1956-os forradalom alatt a beszolgáltatás azonnali eltörlése volt.¹¹¹ A sztálinista agrárpolitikában 1956 átmeneti enyhülést hozott, hiszen a második Nagy Imre-kormány október 30-i rendeletével a beadási terheket eltörölte.

Az ötvenes évek elején lezajlott tömegperek minősített eseteit alkották a népi demokratikus államrend ellen elkövetett izgatás büntetésében lefolytatott eljárások. Ezek megindításához elegendő volt egy keserű megjegyzés, kifakadás, szóváltás a helyi párttitkárral, vagy összeszólalkozás tanácsi alkalmazottal.¹¹² Hét hónapi elzárásra ítélték 1951 februárjában azt a nyíregyházi vasutast, aki igyekezett elintézni egy közellátási bűncselekmény miatt letartóztatott ismerősének függőben lévő ügyét a sóstói földműves szövetkezetnél. A tisztviselők hozzáállása miatt felháborodott, és a vádirat szerint a következő kijelentést tette: „A jelenlegi osztályharc ugyanolyan, mint volt a múltban, a fasiszta világban a zsidóüldözés, vagyis a kulákoknak ma ugyanaz a sorsuk, mint volt a múltban a zsidóknak, mert a

¹⁰⁸ Konczné 2001. 62.

¹⁰⁹ Uő. 67.

¹¹⁰ Dokumentumok 1990. 255–256.

¹¹¹ Valuch Tibor: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben.

http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:kiadvanyok/szovegek_evk2000/valuch (letöltve 2021. dec. 8.)

¹¹² Konczné 2001. 66–67.

kommunisták éppúgy üldözik a kulákokat, mint a múltban a nyilasok üldözték a zsidókat.” A kijelentésnek fültanúja volt az ott tartózkodó járási párttitkár, aki azután a feljelentést megtette. A bíróság több más perhez hasonlóan a vádlott terhére hozta fel kulák származását, bár a kapcsolatot 42 holdas apjával már 1941-ben megszakította.

Összegzésként megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a tervgazdálkodásra történt áttérés nem állította modernizációs pályára Szabolcs-Szatmár gazdaságát. A mezőgazdaság továbbra is a meghatározó ágazat maradt, amelyből az ötvenes évek elejétől a begyűjtési, beszolgáltatási rendszerrel, a paraszti társadalomra kivetett, folyamatosan növekvő terhekkel forrásokat vontak el. Az első ötéves terv során a nyíregyházi dohánybevéltől és a tiszalöki vízerőműtől eltekintve nem valósultak meg nagyléptékű fejlesztések. Átfogó iparosítás, érdemi kapacitásbővítés nem történt. Az alacsony technikai színvonal mellett az érdekeltséget kiiktató erőltetett kollektivizálás akadályozta a jobb terméseredmények elérését a mezőgazdaságban. Bár a megye demográfiai mutatói az országos átlagnál jobbak voltak, a fiatal munkaerő egy része az új munkahelyek hiányában nem maradt helyben, állandósult az elvándorlás az iparosítás által érintett országrészekbe. A pártállam megteremtődésével gyors és gyökeres társadalmi változások bontakoztak ki a megyében, de a tárgyalt időszakban ezek nem módosítottak a döntően agrárjellegű foglalkozásszerkezeten. A társadalom bő kétharmada továbbra is a földművelésből próbált megélni. A politika által kikényszerített téteszesítés ellenére a családi gazdálkodás alapvetően jellemző maradt az ötvenes évek derekáig. Az önállóságukat féltő parasztgazdák vállalták a folyamatosan növekvő elvonásokkal járó nehézségeket. A korábbi társadalmi helyzetében megbolygatott, értékrendjéből kimozdított, a demokratikus átalakuláshoz fűzött reményeiben csalódott, a ránehezedő terhek és az igazságtalanságok miatt elkeseredett megyebeli társadalom érkezett el 1956 forradalmas őszéhez, amikor az évtized első felében felhalmozott feszültségek elemi erővel törtek a felszínre.